

A szerb és román nemzetiségi igények és a magyar nemzetiségi törvény

1. Bevezető gondolatok

Napjainkban, amikor a nacionalizmus ismételtén különös politikai és osztársadalmi jelentőségű közéleti témaként uralja Magyarország, Románia és Szerbia mindennapjait, elengedhetetlen a nemzeti eszme és eredményei jogtörténeti szempontú vizsgálata, amelyből napjaink egyes nemzetiségi igényeinek gyökereit, mi több, ma is legitimnek tekinthető megoldásait lelhetjük fel. A jogtörténeti vizsgálat tehát nem öncélú, elsősorban arra hivatott, hogy az I. világháborút követően kisebbségi sorsba kényszerült határon túli nemzetrészeket megismertesse azon szerb és román nemzetiségi igényekkel, amelyek napjainkban is hivatkozási alapokat képezhetnek a történelmi szerepek felcserélődése okán immáron kisebbségi magyarság számára a többségi nemzetekkel szemben, másrészt ezen többségi nemzeteket is emlékeztetni hivatott arra, hogy a kisebbségi igényekben megfogalmazott intézmények előképei és megoldásai nem mástól, hanem éppen saját elődeiktől származnak.

A bevezető tételként megfogalmazott jogtörténeti párhuzam és összevetés kiindulópontját képezi a jogtudomány azon álláspontja, amely szerint a modern államok a többség-kisebbség viszonyában alapvetően három modellt vallanak, amelyek a kirekesztő, együttműködő, illetve befogadó modelltípusokként írhatók le. A kirekesztő modell lényege olyan jogalkotás és joggyakorlat, amely közvetlenül vagy közvetetten sérti a kisebbségek jogait és a kisebbségek többséggel szembeni jogegyenlőségét, az együttműködő modellt a jogegyenlőség talaján áll és alapvetően formális jogegyenlőségre törekszik individualista alapállást vallva, de egyes kollektíven gyakorolható jogokat kifejezetten egyéni alapon elismer, míg a befogadó modellt a kisebbségek közösségi jogait is elismeri, értve ezalatt

* Dr. Fazakas Zoltán József, kutató, főosztályvezető, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Budapest, egyetemi tanársegéd, Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar, Kereskedelmi és Pénzügyi Jogi Tanszék, Budapest

az önkormányzati jogokat amely adott esetben föderatív államberendezkedésig is terjedhet.¹

Jelen tanulmány alapvetően az 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában (a továbbiakban: Nemzetiségi törvény) megalkotásához vezető utat, illetve a jogszabály megalkotása során a magyar Országgyűlés elé terjesztett törvényjavaslatok elvi kiindulópontjainak összehasonlításával kívánja feltárni a korabeli magyarországi szerb és román nemzetiség képviselőinek nemzetiségi kérdésben elfogadott álláspontját. A jogtudományi vizsgálat azzal az előre bocsájtott tételre alapul, hogy a Nemzetiségi törvény a fenti modellek közül az együttműködő modellt vallotta, illetve megjelentek benne a befogadó modell alapjai is, ugyanakkor a jogszabály tényleges gyakorlata és tételezés elemzése nem képezi a tanulmány tárgyát.

A tanulmányban foglalt cél érdekében előzetesen további megállapítások is rögzítendőek, mintegy vázlatként az vizsgálat szempontjait illetően. Ennek megfelelően rögzítendő, hogy a nacionalizmus eredeti értelmében államszervezeti kérdés volt. A magyar jogalkotás tárgyi törvényhozási lépései a nacionalizmus eszmetörténeti megjelenésével egyidejűleg kezdődtek, így azok egyszerre okai és okozatai is a nemzetiségi kihívásnak, amelyből fakadóan a nemzetiségi mozgalmak a magyar nemzeti eszme mintáját követték és 1848-ig azzal korrelatív viszonyban álltak. Az 1848. évi áprilisi törvényekkel létrejött liberális magyar alkotmányos monarchia a nacionalizmus eredeti értelmé szerint az egyéni jog-egyenlőség alapján kívánta a nemzetiségi kérdést megoldani, amellyel szemben a nemzetiségi mozgalmak már ekkor meghaladták a liberális individualista alapállást és kollektív talajon állva fogalmazták meg programjaikat, amelyeket következetesen képviseltek a későbbiekben. Következésképpen a nemzeti mozgalmak, a párhuzamos nemzetépítések viszonya radikálisan megváltozott, kezdetben konkuráló, majd konfliktusos viszonyra válva társadalmi kataklizmát, fegyveres konfliktusokat, polgárháborút eredményezett. A konfliktusos viszony feloldására, egyben a két alapállás közötti jogalkotási értékválasztás törvényhozási tárgyalására az 1861. évi és az 1865. évi Országgyűlésben nyílt mód és a Nemzetiségi törvény elfogadását eredményezte, amelyből levonható elsődleges következtetés abban foglalható össze, hogy a következetesen képviselt nemze-

¹ TRÓCSÁNYI L. (2010): Kisebbségi politikák, kisebbségi jogok. In: HOMOKI-NAGY M. (szerk.): *Emlékkönyv dr. Ruszoly József 70. születésnapjára*. Szeged, 893–894.

tiségi igények többségi negligálása valójában a társadalmi integrációt lehetetleníti el.

2. A nacionalizmus eredeti értelme és a Magyar Királyság

A nacionalizmust konszenzusus és univerzális módon tárgyaló mű nem létezik² és nincs a nemzetnek sem univerzálisan elfogadott fogalma.³ Ettől függetlenül abban konszenzus van a társadalomtudományok képviselői között, hogy a nemzeti kérdés és kihívás sajátosan modern jelenség, megszületése az 1789. évi Francia Forradalomhoz kötött és szoros kapcsolatban áll annak a rendi államot lebontó programjának eszmerendszerével.⁴ A nacionalizmus eredeti célja és értelme a francia forradalmi programból levezethetően a középkori partikularizmusoktól és rendi kiváltásoktól mentes, egységes állam megteremtése. A nacionalizmus eredeti értelmében tehát a jogi, társadalmi és gazdasági egyenlőség megteremtésének célját vallotta,⁵ elvetve az addigi isteni és dinasztikus legitimitációt, rendi társadalomszerkezetet és monarchikus állameszmét, amelyet a népszuverenitás elvével váltott fel máig érvényesülő globális ideológiaként.⁶ A nacionalizmus a rendi függőségi rendszer felszámolásával és a népszuverenitás elvével az államot az állampolgári jog-egyenlőségen alapuló politikailag szervezett társadalomként, egyenlő jogokkal rendelkező egyének jogközösségeként fogta fel, amely jogközösség új identitást eredményezett a korábbi rendi vagy vallási identitás helyén: az egyenlő emberek közössége a nép vagy nemzet lett. A nemzetállami eszme alapjait tehát nem etnikai, kulturális vagy nyelvi okokban keresendők, hanem a rendi különjogoktól, illetve partikularizmusoktól mentes, egyenlőségen alapuló, egységes jog alapján hatékonyan kormányzott állam iránti igényben.⁷ A nacionalizmus tehát eredendően államszervezési kérdés, amely az addigi nyelvi, kulturális, valamint etnikai

² LUKACS J. (2006): *A XX. század és az újkor vége*. Budapest, 220.

³ IONESCU C. (2019): *Tratat de drept constituțional contemporan*. București, 854.; KOVÁCS P. (2003): *Nemzetközi közjog*. Budapest, 356–358.

⁴ FUKUYAMA F. (2014): *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, 450–466.

⁵ CAENEGEM VAN, R. C. (2008): *Bevezetés a nyugati alkotmányjogba*. Budapest, 250–251.

⁶ FUKUYAMA 2014, 450–466.

⁷ SZABADFALVI J. (2002): A nemzet. In: BÓDIG M. – GYÖRFI T. (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc, 251–254.

alapon is sokszínű államok egységesítésének programját vállalta fel.⁸ Az egységesítés egyéni jogok biztosításán túli egyik kézenfekvő kiindulópontja a hivatalos nyelv kérdése volt. A közös vagy többségi nyelvtől eltérő nyelvek, mint az egységesítés és egyenlőség ellen ható tényezők ez okból váltak döntő jelentőségű politikai kérdéssé, a nyelv ekként válhatott a nemzeti identitás eszméjének egyik, de nem kizárólagos alapjává és attribútumává.⁹ A hatékony és stabil egységes állam megteremtésének és kormányzásának alapfeltétele a kor gondolkodói szerint a nyelvi és a politikai határok egybeesésével és ily módon kialakított nemzetállamokkal lehetséges,¹⁰ a nyelvi kérdés így vált a rendi államot felváltó új állam alapfeltételévé. A nyelvkérdés így egyszerre oka és okozata a nemzetállamok politikai programjának és eszméjének, a korban ennek megfelelően alakult ki a nyelvi alapon nemzetállam ideológiája,¹¹ amely ma is domináns szerepet tölt be.¹²

A történelmi Magyarország összetett rendi és nyelvi viszonyai¹³ a korszellemnek megfelelő egységes állami, azaz nemzetállami cél elérését nyelvi alapon lehetetlenné tették. A magyar – és az erdélyi állam – a

⁸ MANZINGER K. (2019): *A területi fókuszú kisebbségvédelem szükségessége és főbb ismérvei Európában*. Budapest, 15–16.

⁹ EÖTVÖS J. (1902): *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Első Kötet*. Budapest, 62–63.

¹⁰ SZABADFALVI 2002, 252–253.

¹¹ EÖTVÖS 1902, 63–64.

¹² RUSU, G. (2020): De la idee de națiune la formarea statelor naționale (până la Primul Război Mondial). In: PUȘCAȘ, V – SAVA, N. Ionel (eds.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, 11–12.; FUKUYAMA 2014, 456.

¹³ A vizsgált korban 1850-ben és 1857-ben tartottak népszámlálásokat Habsburg összbirodalmi szinten. Az 1850-ben és 1857-ben elvégzett ausztriai népszámlálás történelmi Magyarországra vetített adatai alapján a Magyar Szent Korona Országainak népessége tekintetében a nemzetiségi viszonyok is felvázolhatókká váltak. A történelmi Magyarországon a magyar nemzetiség aránya 1857-ben az összlakosságon belül hozzávetőlegesen és a kerekítés szabályait alkalmazva 43,5% (Horvátország nélkül 50%), a román nemzetiség aránya 16% (Horvátország nélkül 18%), a német nemzetiség 9,2 % (Horvátország nélkül 10%), a szlovák nemzetiség 9% (Horvátország nélkül 12,5%), a horvát nemzetiség 9% (Horvátország nélkül 1%), vendek illetve sokácok 3% (Horvátország nélkül 0,5%), szerb nemzetiség 8 % (Horvátország nélkül 5%), a ruszin nemzetiség 2% (Horvátország nélkül 3%), olaszok 0,2 % (Horvátország nélkül 0,07%), bolgárok 0,07% (Horvátország nélkül: 0,1%) és végül a görögök 0,02 (Horvátország nélkül: 0,02%). - FÉNYES E. (1861): *A Magyar Birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint*. Pest, 11–16.

nyelvi alapon felfogott nemzetállam feltételeinek hiányában¹⁴ ezen aspektusoktól független unitárius állam megteremtését, saját területi integritásának biztosítását csak más nemzetkoncepció útján érthette el. A magyar jogalkotás értékválasztása szükségképpen szakadt el a nyelvi alapú nemzetállam ideológiájától, noha a nyelvet a nemzetiség alapvető fogalmi elemeként ismerte el. A magyar törvényhozás a fenti államcél megvalósítását így a történelmi magyar rendi nemesi nemzet, a 'natio Hungarica' hagyományában lelthette fel.¹⁵ A középkori 'hungarus' tudaton alapuló politikai nemzet koncepció a lényege a magyar alkotmányos berendezkedés azon megkérdőjelezhetetlen alaptételéből fakadt, hogy a politikai jogok birtokosai a rendi értelemben vett magyar nemzet egyenlő jogú tagjai,¹⁶ azaz a magyar nemesi rend tagjai voltak akik nyelvüktől függetlenül élvezték a jogokat.¹⁷ Ebből fakadt az elvi alapállás, hogy a rendi magyar nemzet, a 'populus' jogainak¹⁸ kiterjesztése a feudális kiváltságok eltörlésével¹⁹ a politikai jogokból kizárt 'plebs' irányába és ezáltal az egységes jog megteremtése²⁰ magától értetődően jogokkal ruházza fel a nemzetiségi lakosságot is,²¹ értve ezalatt a többmillió magyar nyelvű jobbagyságot is. A rendiség ugyanis nem csak a nem magyar nyelvű kisebbségek számára volt jogkorlátozó rendszer, hanem az a magyar nyelvű lakosság millióit is hátrányosan érintette. A magyar politikai gondolkodók ennek megfelelően a rendi nemesi nemzet jogainak kiterjesztésével a feudális kiváltságok eltörlésével a nemzetet politikai entitásként kezelték nyelvtől, etnikai, kulturális, vallási vagy egyéb szempontoktól függetlenül és ezen az alapon szervezett politikai értelemben vett – nyelvi és etnikai szempontból neutrális²² döntően egyéni jogok alapján álló – nemzetállamot képviseltek.

A magyar liberális politikai elit programja ennek megfelelően a

¹⁴ SZABÓ B. (1848): *A' magyar korona országainak státuszjogi és monarchiai állása a' Pragmatica Sanctio szerint*. Pozsony, 60., 139–140.

¹⁵ PAKSA R. (2012): *A magyar szélsőjobboldal története*. Budapest, 11.

¹⁶ BEÖTHY Zs. (1846): *Elemi magyar közjog*. Pest, 75–76.

¹⁷ SZABÓ 1848, 60–61.

¹⁸ TIMON Á. (1903): *Magyar Alkotmány-és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, 552–554.

¹⁹ SCHLETT I. (1987): *Eötvös József*. Budapest, 110.

²⁰ SZABÓ 1848, 110–120.

²¹ SZEMERE B. (1941): *Szemere Bertalan miniszterelnök emlékiratai az 1848/49-i magyar kormányzat nemzetiségi politikájáról*. Budapest, 39.

²² DISSESCU, G. C. (1915): *Dreptul constituțional*. București, 630–632.; SZABADFALVI 2002, 266–267.

nacionalizmus eredeti értelmét vallva a nyelvi kisebbségek nyelvének, vallásának, kultúrájának elnyomását sem tartalmazta.²³ A magyar elnyomás toposza a korban még marginális jelentőségű álláspont volt még – az egyébként magyar mintát követő²⁴ – a nemzetiségi mozgalmakon belül is. A nemzetiségek elnyomásának célja már csak azért sem volt értelmezhető, mert a magyar politikai elit a magyar állam területi épségét alapvetően a pánszláv,²⁵ a vele rokon horvát nacionalizmus ún. illírismus,²⁶ illetve a pángermán²⁷ mozgalmaitól féltette a külső viszonyokat elemezve, míg belső oldalról a már idézett egységes, azaz unitárius állam jogegyenlőségen alapuló megteremtése csak a nemzetiségek hűségének biztosításával volt lehetséges.

A politikai program Magyarország sajátos viszonyait felismerve a történelmileg egymás mellé rendelt különböző ajkú népesség tagjainak politikai egyenlőségen alapuló korszerű társadalmának kiépítése volt,²⁸ és ennek megfelelően a mai értelemben vett együttműködő, illetve befogadó kisebbségi modell elemeinek kodifikálását vetítette, illetve vetítette elő. A jogalkotási koncepcióktól várt eredmények az addig jogkorlátozások alatt élő magyar és nem magyar ajkú társadalmi rétegek együttes felemelkedését is magukban hordozták. Ennek megfelelően a korban maguk a nem magyar nyelvű kisebbségek sem láttak a magyar nemzeti ébredésben ellenük irányuló szándékot,²⁹ azt alapvetően támogatták és így elfogadták a magyar nyelvet az országos ügyek intézésre való közös nyelvként, azaz a nemzetiségi mozgalmak a magyar nemzeti politikai

²³ A politikai program lényegi elemét képező magyar nyelv hivatalossá tétele a holt latin helyetti élő államnyelv bevezetése volt és az öt évtizeden keresztül tartott az 1844. évi II. törvénycikk elfogadásáig, a magyar hivatalos nyelv bevezetéséig. – MIKÓ I. (1944): *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Kolozsvár, 9–37.

²⁴ NIEDERHAUSER E. (1986): A nemzetek ébredése a Duna–tájon. In: HANÁK P. (szerk.): *Egy ezredév*. Budapest, 182–186.

²⁵ MOCSÁRY L. (1858): *Nemzetiség*. Pest, 149–152., 184–204.; WESSELÉNYI M. (1843): *Szózat a magyar és a szláv nemzetiség ügyében*. Lipcse, 18–247.; SZABÓ 1848, IX–XIV.

²⁶ ERDŐDY G. (2018): A horvát kérdés a magyar polgári nemzet megteremtésének kontextusában. *Jogtörténeti Szemle*. 2018/1-2. 60–61.; SZABÓ 1848, IX–X.

²⁷ SZABÓ 1848, IX., XI.

²⁸ LACKÓ M. (1977): *Széchenyi és Kossuth vitája*. Budapest, 200–202.

²⁹ Ennek a tételnek ékes bizonyítékeként állhat többek között Kossuth Lajos példája, aki anyai ágon szlovák származásúként lett a magyar liberális reformellenzék vezető alakja. Különös példa továbbá Gozsdu Manó, aki román nemzetiségére büszke magyar hazafiként 1826-ban, tehát tizennyolc évvel a magyar nyelv hivatalossá tétele előtt elsőként nyújtott be magyar nyelvű keresetlevelet a kortársak nem kis megdöbbenésére. – BERÉNYI M. (2002). *Viața și activitatea lui Emanuil Gojdu 1802–1870*. Gyula, 155.

programmal 1848-ig korreláló viszonyban álltak.

Tekintettel arra a tényre, hogy a magyar jogalkotás e tárgyban megkezdett első lépései a nemzeti eszme megszületésével egyidőben történtek, a jogalkotásra a nemzeti eszme nem csak hatott, hanem annak fejlődési eredményei befolyásolták is azt. A magyar alkotmányjog államalapítástól kezdődő folyamatos fejlődési tényéből,³⁰ illetve a nemzeti eszme fejlődéséből is következik, hogy a XIX. század közepéig, illetve részben azon túl is keveredtek a nemzet fogalmához kapcsolódó értelmezések,³¹ amely által rendi alapú nemzetfogalmak és a rendi eredetű privilégiumok elismerésének igénye párhuzamosan jelentkezett a modern nemzetfogalom értelmezésével és az azokra alapozott – döntően kollektív alapállású – jogok érvényesítési szándékával. A tétel egyik bizonyítéka román és szerb viszonylatban abban is fellelhető, hogy mindkét kisebbség mai fogalmaink szerinti igényeinek releváns elemét képezte a vallási autonómia, a görög-keleti vallás identitásképző alapjainak kiemelése és azok, adott esetben egymással szemben álló külön nemzetiségi igényné váló transzformálása, amely mellett párhuzamosan fenntartásra kerültek a rendi privilégiumok megőrzésének, vagy azok kivívásának szándéka.

Ebben az időszakban a magyarországi románok a mai fogalmaink szerinti külön nemzetiségi igények megfogalmazását nem eszközölték, mozgalmuk az Ausztriával szembeni magyar mintát követve elsősorban nyelvi-kulturális alapokon álltak, emellett a megfogalmazott egyházszervezeti igényeik pedig a szerbekkel álltak érdekkonfliktusban. A közjogiilag külön álló Erdélyi Nagyfejedelemségben a románok rendi nemzetként való elismerésük érdekében léptek fel,³² ahol az 1437. évi kápolnai unió alapján a XVI. század óta fennállt alkotmányos rendben három rendi politikai nemzet,³³ az 'Unio Trium Nationum' volt – szemben a magyarországi egy magyar nemesi rendi politikai nemzettel – az államszervezet alapja: a német nyelvű szász, a döntően de nem kizárólagosan magyar

³⁰ HÓMAN B. (2002): Történelmi átértékelés. In: BUZA J. (szerk.): *Hóman Bálint – A történelem útja*. Budapest, 357.

³¹ „E szó: nemzet, hol az állam, hol a nyelv vagy faj közösségét jelenti; és a nemzetiség nevében majd előbb különvált néprészek egygyólvasztása, majd idegen elemek kiküszöbölése vagy átídomítása, majd csak egyenjogúság, majd uralkodás követeltetik.” In: EÖTVÖS J. (1902): *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Első Kötet*. Budapest, 38.

³² MIKÓ I. (1981): Nyelvhasználat és jogtörténet Erdélyben. In: MIKÓ I: *Változatok egy témára*. Bukarest, 53–58.

³³ MEZEY B. (2003): Feudális állammodellek Magyarországon. In: MEZEY B. (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, 74–77.

nyelvű magyar, illetve a magyar nyelvű székely rendi nemzet.³⁴ Az Erdélyben évszázadok óta folyamatosan letelepedett és számszerű többséget képező román nyelvű lakosság egyházi vezető rétegének az alapvetően a dákóromán elméletre alapított politikai programja 1791-ben *Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae* folyamodványában nyert szintézist. Figyelemmel arra a tényre, hogy a román program a korszellemtől eltérően rendi alapon állt,³⁵ annak teljesítése a már meghaladott rendi államberendezkedés, igaz a románokkal való kibővített formában való konzerválását jelentette volna, amelyből fakadóan nem nyert és nem nyerhetett támogatást a többi rendi nemzet részről.

A magyarországi szerb nemzeti mozgalmat illetően szintén az egyházi vezető réteg szerepet érdemes kiemelni, amelynek vezetésével az 1790-ben megtartott temesvári illyr kongresszuson már megfogalmazást nyertek a későbbi szerb nemzetiségi igényeek főbb sarokpontjai, így a nemzeti privilégiumok megerősítése, a szerb nemzeti terület kialakítása, a szerb jogi személyiség, azaz a későbbi fogalmak szerinti politikai nemzeti lét elismerése, a szerb udvari kancellária felállítása, nemzeti föderáció megalkotása összbirodalmi szinten, valamint a szabad vallásgyakorlat és a görög nem egyesültek hivatalviselési joga.³⁶ A szerb oldalról megfogalmazott kérdések részben elismerést nyertek az Országgyűlésben és az 1790/91. évi XXVII. törvénycikk a görög nem-egyesült vallásuakról megszüntette mind szerb, mind pedig román részről a görög-keleti egyházhoz tartozó személyek megkülönböztetését, biztosítva számukra a szabad vallásgyakorlatot, hivatalviselést, birtoklást, oktatási és kulturális intézmények fenntartását, amely törvény hatálya értelemszerűen ezen egyház román ajkú híveire is kiterjedt. Az egyéni jogok teljes kiteljesedése az 1848. április törvényekkel valósult meg általános jelleggel.

3. 1848/1849. és tanulságai

Az utolsó magyar rendi Országgyűlés által megalkotott 1848. évi áprilisi alaptörvényeivel³⁷ a Magyar Királyság a liberális reformellenzék

³⁴ TIMON 1903, 692–701.

³⁵ *Supplex Libellus Valachorum*. In: KÖLLŐ K. (1971.): *Supplex Libellus Valachorum*. Bukarest, 100–102.

³⁶ MIKÓ 1944, 13–14.

³⁷ NAGY E. (1907): *Magyarország közjoga (Államjog)*. Budapest, 198.; TOLDY F. (1861): *A Magyar Birodalom Alaptörvényei*. Pest, X., 279–307.; FERDINANDY G. (1906): *A magyar alkotmány történelmi fejlődése*. Budapest, 130–131.

jogegyenlőség tétele alapján³⁸ külön kartális alkotmány megfogalmazása nélkül³⁹ a legfontosabb jogok kodifikációja által⁴⁰ azonban tényleges tartalmát tekintve alkotmányos monarchiává alakult.⁴¹ A rendi politikai nemzet fogalmának kiterjesztése által a törvényhozás a kor körülményei között a lehető legszélesebb körben ruházta fel egyenlő jogokkal az ország lakosságát nemzetiségtől függetlenül⁴² abban a hitben, hogy a jogegyenlőség felszámolja a nemzetiségi ellentéteket⁴³ és egyben elvezet a nemzetiségek feltétlen lojalitásához.⁴⁴ Az új alkotmányos rendben a román, horvát, szerb, szász, sváb, szlovák, ruszin és más nemzetiségek kivétel nélkül a magyar politikai nemzet egyenjogú tagjaivá, quasi a magyar rendi nemesség tagjaivá váltak⁴⁵ beszélt nyelvüktől, kulturális közösségi hovatartozásuktól függetlenül megalkotva az új 'natio Hungaricat'. Az Erdélyi Nagyfejedelemséggel egyesült Magyar Királyságban honos nemzetiségek a jogegyenlőséget elfogadták és üdvözölték⁴⁶ és – az erdélyi románok kivételével és velük ellentétben – már ezen új alkotmányos alapokon a továbbiakban nem rendi kiváltságokért küzdöttek,⁴⁷ hanem a korábbi magyar példa mintája szerint és annak érvrendszerét megismételve és felhasználva elsősorban nyelvi-kulturális jogokat,⁴⁸ később közigazgatási jellegű, mai fogalmaink szerinti területi alapú önkormányzati igényeket fogalmaztak meg.⁴⁹ A magyar liberális alapállás ezen

³⁸ SCHLETT I. (2009): *A politikai gondolkodás története Magyarországon I.* Budapest, 491–505, 546–548.; NAGY 1907, 129.

³⁹ SZABÓ I. (2015): Történeti alkotmány a polgári a korban. In: CSEHI Z. – SZABÓ I. – SCHANDA B. – VARGA Zs. A. (szerk.): *A Hármaskönyv 500. évfordulóján. A boldogságos Szent Erzsébet özvegy ünnepén*, Budapest, 176–177., 182.

⁴⁰ NAGY 1907, 129.

⁴¹ SÓLYOM L. (2019): *Az Alkotmány emberi jogi generálklauzulájához vezető út.* In: SÓLYOM L.: *Documenta– Alkotmányjog.* Budapest, 508–510.

⁴² GERGELY A. (2019): A forradalom és az önvédelmi háború (1848-1849). In: GERGELY A (szerk.): *Magyarország története a 19. században.* Budapest, 242.

⁴³ SCHLETT 2009, 673–674.

⁴⁴ MIKÓ I. (1944): *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika.* Kolozsvár, 39–40.

⁴⁵ FERDINANDY 1906, 131–132.; NAGY 1907, 119–120.

⁴⁶ EGYED Á. (2016): Forradalom Székelyföldön. In: EGYED Á. – HERMANN G. M. – OBORNI T. (szerk.): *Székelyföld története II. kötet.* Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, 520., 526–527.

⁴⁷ SCHLETT I. (2002): *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája. 1868.* Budapest, 5–6.

⁴⁸ SCHLETT 2009, 674–679.

⁴⁹ CARTLEDGE B. (2016): *Megmaradni. A magyar történelem egy angol szemével.* Budapest, 220–224.

utóbbi követelésekkel szemben a jogkiterjesztéssel azonos módon azon a hipotézisen alapult, hogy a többség erkölcsi fölénye és a jogegyenlőség által meginduló gazdasági fejlődés a területi alapú követeléseket is meghaladottá teszi.⁵⁰

Következésképpen a nemzetiségi mozgalmak a jogegyenlőség tételét meghaladva már egyértelmű és alapvetően kollektív alapállású igényeket fogalmaztak meg a karlócai, balázsfalvi és liptószentmiklósi nemzeti gyűléseiken,⁵¹ azaz már 1848-ban meghaladottá vált a nemzetiségi kérdés individualista alapállású megközelítése. A későbbiekben bizonyítást nyert, hogy a kisebbségek kollektív jogainak elismerése nélkül valós társadalmi béke az államon belül nem képzelhető el.

A liberális politikai alapállás szerint a közjogi értelemben külön kollektív entitásként definiált nemzetiségek, illetve igényeik jogi elismerése egyrészt az egy politikai nemzettel konkuráló új és több politikai nemzetfogalmakat eredményezett volna,⁵² másrészt a felszámolandó privilégiumok és partikularizmusok államon belül államot képező fragmentáció megismétlését jelentette volna. Mindezek alapján a jogegyenlőség alapuló új magyar alkotmányos rendben, amely alig indult meg a rendiség és a partikularizmus felszámolása útján a nemzetiségek kollektív entitásként való elismerését és ezen alapuló különjogok kodifikálását nem felvállalhatta fel, azokat mint a magyar állameszmével összeegyeztethetetleneket elutasításította.⁵³ A kérdés így megoldatlanságából fakadóan rendkívüli feszültségeket eredményezett, amelyek az addigi korreláló nemzetépítéseket egymással konkuráló nemzetiségi kihívásokká formálta. A feszültségek és ellentétek 1848/1849-ben a felek közötti bizonalmavesztéshez, társadalmi kataklizmaként fegyveres konfliktusokhoz vezettek, amelyek nemzedékekre hatóan meghatározták a magyarság és a nemzetiségek viszonyát⁵⁴ egyértelműen rávilágítva arra, hogy a polgári szabadságjogok kiterjesztése a megerősödött nemzeti eszmével szemben nem teljesítette a nemzetiségi probléma megoldásának elvárt és remélt eredményét.⁵⁵ E kudarcot felismerve egyre inkább hangsúlyossá vált a

⁵⁰ GYURGYÁK J. (2007): *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*. Budapest, 21–22., 35–36., 42.

⁵¹ MIKÓ 1944, 44–48.

⁵² GYURGYÁK 2007, 41–42.

⁵³ GYURGYÁK 2007, 41.; MIKÓ 1944, 48–49.; SCHLETT 2009, 677.

⁵⁴ SZÁSZ Z. (1998): A nemzetiségek és a magyar forradalom. *Történelmi Szemle* 1998/3–4. 193–203.

⁵⁵ KOSÁRY D. (2002): *Kossuth Lajos a reformkorban*. Budapest, 246–246.

kihívás kezelésének új alapokra helyezése, különösen annak tükrében, hogy a hadi helyzet magyar részről való kedvezőtlen fordulatai a magyar állam területi integritásával szemben egyfajta osztrák föderáció igényét fogalmazták meg elsősorban horvát, szerb, illetve román részről. Ezen igények közjogi betetőzését azok részbeni teljesítésével az I. Ferenc József (ur.: 1848-1916) 1848. december 2-i trónralépését követően ismételt abszolutista és centralista alapállást valló udvar által bevezetett 1849. március 4-i Olmützi Alkotmány jelentette.⁵⁶ A dicsőséges tavaszi hadjárat magyar katonai sikerei, illetve az ezek alapján 1849. április 14-én elfogadott és az 1849. évi II. törvénycikkkel beiktatott Függetlenségi Nyilatkozat alapvetően változtatta meg a politikai erőviszonyokat és 1849. májusában már a nemzetiségi mozgalmak is a magyar kormányzattal való megegyezés szándéka felé mozdultak el.⁵⁷ Ezt felismerve a Szemere-kormány kezdte meg egy nemzetiségi törvény előkészítését, amely alapkoncepciója szerint az egységes és oszthatatlan magyar államon belül nyelvi alapon részesítette volna külön jogokban a nemzetiségeket, fenntartva az 1844. évi II. törvénycikk magyar nyelv és nemzetiségről alaptörvényi minősége által⁵⁸ sarkalatos tételeként érvényesülő elsőbbségét. A jogszabály előkészítésétől függetlenül már magyar részről is megjelentek az állam föderatív átszervezésének egyes elképzelései is.⁵⁹

A nemzetiségekről szóló törvény megalkotásától, valamint a nemzetiségeknek tett engedményektől a kormányzat alapvetően azt várta el, hogy belső erőforrásokat mozgósíthat⁶⁰ a honvédség ellen harcoló szerb és román erők megnyerésével az orosz intervencióval szemben. A nemzetiségekről szóló törvény előkészítésétől függetlenül tárgyaltak ennek reményében a szabadságharc vezetői a szerbekkel területi autonómiát is kilátásba helyezve számukra, illetve a tragikus eseményektől sem mentes román-magyar közeledési tárgyalásokat követően⁶¹ így került megkötésre 1849. július 14-én a megbékélési tervezet, a Project de pacification

⁵⁶ RÉVÉSZ T. M. (2003): Felemás polgárosodás – A neoabszolutizmus évei. In: MEZEY B. (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, 254.

⁵⁷ CARTLEDGE 2016, 237.

⁵⁸ TOLDY 1861, VIII–X. 276–278.

⁵⁹ RUSZOLY J. (2007): Az 1849. július 28-i nemzetiségi törvény és a közép-európai alkotmányfejlődés. In: *Jogtörténeti Szemle* 2007/1. 58.

⁶⁰ GYÓRI SZABÓ R. (2011): *A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig*. Budapest, 19.

⁶¹ RUSZOLY 2007, 59–60.

Kossuth Lajos és a román emigráció vezetői, Nicolae Bălcescuval és Cezar Bolliac között.⁶² Szemere Bertalan tárgyalásai és érvei végül a képviselőházban sikerre vezettek és 1849. július 28-án megszavazták Európa első nemzetiségi törvényét,⁶³ az 1849. évi VIII. törvénycikket a nemzetiségekről. A nemzetiségekről szóló törvény egy új alkotmányra kívánta bízni a nemzetiségi kérdés végleges rendezését és kiemelte, hogy annak célja a haza nem magyar ajkú lakosságának megnyugtatása ezzel is egyértelműsítve, hogy a nemzetiségek sorsa a magyar szabadságharc sikeréhez kötött. A nemzetiségekről szóló törvény szerint az állam hivatalos nyelve a központi igazgatásban és a törvényhozásban továbbra is a magyar, ugyanakkor a jogszabály a községi és törvényhatósági szinten, az elsőfokú peres eljárásokban, valamint egyéb eljárásokban is teljes mértékben biztosította az anyanyelvhasználatot⁶⁴ elismerve a nemzetiségek mint államalkotó tényezők nyelvi jogait.⁶⁵ A területi alapon szervezett nemzetörség vezényleti nyelve szintén a községi nyelven történt volna, ahogyan az alapfokú és egyházi oktatásban, valamint az egyházi ügyekben is biztosított lett volna a teljes anyanyelvhasználat. A hivatalviselés feltételeként a törvény kizárólag az érdem és képesség feltételét szabta, azaz a magyar nyelvtudás nem jelentett hivatalviselési feltételt. A jogszabály a szabadságharc elleni harcot beszüntető nemzetiségiek javára amnesztiát tartalmazott, továbbá megelőlegezte különösen a szerb, illetve a román nemzetiségi mozgalmak igényeinek külön törvényben való szabályozását is. A szabadságharc alig két héttel később bekövetkezett veresége okán a nemzetiségekről szóló törvény tényleges alkalmazására már nem került sor.⁶⁶

4. Az 1861. évi Országgyűlés

A Világos után bevezetett neoabszolutizmus az addig organikusan fejlődő magyar és erdélyi államberendezkedés megsemmisítésével a

⁶² NAGY J. (1926): Magyar-román békekötés. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/12. 468–471.

⁶³ Közlöny 162. szám, hivatalos lap. Vasárnap, jul. 29. 1849. 601–603.

⁶⁴ CSIZMADIA A. (1998): Az állampolgári jogegyenlőség, a földesúr-jobbágy viszony felszámolása és a szabadságjogok a forradalom és a szabadságharc alatt. In: CSIZMADIA A. (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, 298.

⁶⁵ GERENCSÉR B. SZ. – VARGA Zs. A. – WETZEL T. (2020): Nép és nemzet, nyelv, állampolgárság. In: CSINK L. – SCHANDA B. – VARGA Zs. A. (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, 667.

⁶⁶ MIKÓ 1944, 68–70.

nemzetiségi jog területén elért eredmények, továbbá a nemzetiségi jog talaján álló intézmények megteremtése lehetőségeinek megszüntetésével is együtt járt.⁶⁷ Mindezekon felül a centralista állam elvetette⁶⁸ az ígért nemzetiségi autonóm körzetek kialakítását⁶⁹ és a felállított Szerb Vajdaság és Temesi Bánság pedig az autonómia látszata ellenére önkormányzatisággal nem rendelkezett.⁷⁰ A román igények elutasítása következményeként a román nemzetiségi mozgalmakban a rendi nemzeti elismerés politikai programjától való tényleges elmozdulás történt a kollektív önkormányzati jogok és a területi autonómia irányába, valamint ekkor fogalmazódott meg egyértelműen végleges politikai célként az Erdéllyel együtt értett román államok egy államban való egységsítése.⁷¹

A szabadságharc egyik legfontosabb tanulságaként mind az emigrációba kényszerült, mind az itthon maradt politikai elit egyaránt felismerte, hogy a nemzetiségi kérdés megoldása a jövőben nem csak megkegyelbültté, hanem elsődlegessé is vált.⁷² A belháború következtében felizzott ellentétek és a bizalomvesztés feloldása a nyelvkérdésen és a klasszikus liberalizmuson túlmutató programokat feltételezett mind a magyar, mind a nemzetiségi elit oldalán. A nemzetiségi kérdés megoldási lehetőségei kettős cél vallottak, egyrészt a társadalmi konszolidációt a nemzetiségi kihívás és a magyar állameszmény közötti összhang megte-

⁶⁷ HEKA L. (2010): A délszláv népek nemzetiségi mozgalmai a 19. században. In: HOMOKI-NAGY M. (szerk.): *Emlékkönyv dr. Ruszoly József 70. születésnapjára*. Szeged, 300.

⁶⁸ „De ha az 1848-diki törvények a nem magyar ajkú nemzetiségek jogait s érdekeit csakugyan annyira sértették; mit tett az absolut rendszer azon sértett jogok visszaállítására, s a népek nemzetiségi érdekeinek oltalmára, midőn 1849-ben a magyar alkotmányt, s az ország minden törvényeit felfüggesztette? Kimondotta a nemzetiségek egyenjogúságát, és ezt az által valósította, hogy mindenütt, minden nemzetiségre nézve, törvénykezésben, közigazgatásban és iskolákban a német rendszert, és a német nyelvet hozta be. Még a szerb vajdaság is, mely a szerb nemzet kedvéért állíttatott fel, egyedül csak nevére volt szerb.” – 47. iromány – Fölrás. In: *KI-1861-I*. 206.; 49. iromány – Fölrás. In: *KI-1861-I*. 245.

⁶⁹ JAKABFFY Elemér (1922): A román példa. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/2. 39–42.;

⁷⁰ CSIZMADIA A. (1998): Az önkényuralom időszakának állama. In: CSIZMADIA A. (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, 302.

⁷¹ JANCSÓ B. (2004): *A román irredentista mozgalmak története*. Máriabesnyő– Gödöllő, 55–59.

⁷² GYURGYÁK 2007, 54–56.

remtésével, másrészt a bécsi centralizmus elleni sikeres és közös fellépést.⁷³ A célok elérésére két uralkodó álláspontot körvonalazódott,⁷⁴ amely nemzetiségi kérdés megoldását egyebekben a Kiegyezés előfeltételeként is kezelték.⁷⁵ Az első álláspont szerint gyakorlatilag területi alapú autonómiák konföderációjaként kell újra alkotni Magyarországot kollektív nemzetiségi jogok alapján.⁷⁶ A második álláspont a már meglévő, illetve újra alkotandó államszervezeten szorgalmazta az egyéni nemzetiségi jogok széles körű érvényesülése érdekében a megfelelő intézkedéseket,⁷⁷ azaz területtől függetlenül, de az érintett vármegyék sajátosságait figyelembe véve biztosított volna személyi elvű autonómiát. Az első álláspontot elsősorban a nemzetiségek tették magukévá, de rokonszenvezett azzal a magyar politikai elit részéről többek között Klapka György, Teleki László gróf⁷⁸ és a korábbi miniszterelnök, Szemere Bertalan is. A második álláspont alapján Kossuth Lajos is megfogalmazta saját külön javaslatát a Kútahyai Alkotmányban,⁷⁹ amely szerint az adott nemzetiséghez tartozó közösség tagjai együttesen, akár egy nemzetiségi főnök, mint közjogi méltóság vezetésével gyakorolhatták volna elsődlegesen nyelvi és kulturális jogaikat, alkottak volna önkormányzatokat az egyházak meglévő szervezetei mintájára. Mindkét álláspont kiindulópontja a magyar állam területi integritása volt, amely kérdés tekintetében a második álláspont később dominánssá vált – az azóta már meghaladott⁸⁰ – felfogása szerint azzal a területi alapú autonómiák mint az állami kereteket szétfeszítő intézmények összeegyeztethetetlenek.

A szabadságharccal szembeni kemény megtorló politikával és az önkényuralommal megteremteni kívánt egységes birodalommal szembeni reakcióként kialakult passzív ellenállás, a nemzetiségek ekkor a magyar érdekekkel döntően újra korreláló mozgalmi, a birodalom kor-

⁷³ SCHLETT 2002, 7.

⁷⁴ GYURGYÁK 2007, 56.

⁷⁵ GYURGYÁK 2007, 64–65.

⁷⁶ EÖTVÖS J. (1903): *A nemzetiségi kérdés*. Budapest, 60., 63–68.;

⁷⁷ HERMANN R. (2018). Kossuth konföderációs koncepciója. A magyar emigráció elképzelései az együttélés újraszabályozására 1848–1867., *Rubicon*, 2018/2. 7–9.; EÖTVÖS 1903, 60.

⁷⁸ GYURGYÁK 2007, 56–58.; SCHLETT 2009, 677–678.

⁷⁹ KOSSUTH F. (1900): *Kossuth Lajos iratai. Nyolczadik kötet*. Budapest, 283–294.; GYURGYÁK 2007, 59–64.; HERMANN 2018, 10–11.; MIKÓ 1944, 73–75.

⁸⁰ BAUBÖCK R. (2002): Területi vagy kulturális autonómiát kapjanak a nemzeti kisebbségek. *Pro Minoritate*, 2002/nyár. 139.

mányzásának nehézségei, illetve a külpolitikai helyzet alakulása együttese végül az abszolútizmus feladását eredményezte. A császári kormányzat az alkotmányosságra való visszatérés első lépéseként⁸¹ 1860. október 20-án kiadta az Októberi Diplomát⁸² amely az 1861. február 26-i Februári Pátenssel⁸³ lehetőséget teremtett a magyar Országgyűlés összehívására⁸⁴ és a nemzetiségi kérdés újratárgyalására.⁸⁵ A magyar Országgyűlés összehívásával egyidejűleg – mind Erdélyben mind Magyarországon a már szentesített törvénnyel elfogadott Unió okán törvénytelennek tekintett módon⁸⁶ – az erdélyi országgyűlés is összehívásra került.⁸⁷

Az 1861. április 2-ra összehívott Országgyűlésen Deák Ferenc elvi élel rögzítette, hogy az Ausztriával való közjogi viszony rendezése mellett kiemelt fontosságú ügyként kezelendő Horvátország, Erdély, továbbá a nemzetiségi kérdés, amelyeknek alapja a félreértések eloszlátása, az elnyomás helyett a lehető legszélesebb körű szabadság biztosítása továbbra is a teljes jogegyenlőség és a magyar állam Erdéllyel együtt értett területi integritásának elve alapján.⁸⁸ A későbbi miniszterelnök Tisza Kálmán a nemzetiségi kérdést – részben nemzetközi kontextusba is helyezve – az alkotmányosság helyreállításával, az Ausztriával való közjogi viszony rendezésével azonos jelentőségűnek ítélte és annak feltételeként

⁸¹ GONDA I. (1998): Kísérletezés és kiegyezés. In: GONDA I. – NIEDERHAUSER E.: *A Habsburgok*. Budapest, 212–218.; DISSESCU 1915, 292.

⁸² 4. iromány – Októberi diploma. In: *KI-1865-I*. 12–13.

⁸³ 5. iromány – Februári nyiltparancs. In: *KI-1865-I*. 14–18.

⁸⁴ 2. iromány – Királyi leirat a magyar Országgyűlés 1861. április 2-ra való összehívásáról. In: *KI-1861-I*. 9–10.

⁸⁵ SCHWARCZWÖLDER Á. (2018). Abszolútizmus vagy alkotmányosság. Rögös út a Kiegyezésig. *Rubicon*, 2018/2. 20–26.

⁸⁶ 36. iromány – Magyarországnak országgyűlésileg együttlevő Főrendeinek és Képviselőinek felirata. In: *KI-1861-I*. 152–154.

⁸⁷ MIKÓ 1944, 80–81.

⁸⁸ Deák Ferenc beszéde az 1861. évi Országgyűlés Képviselőházának XXI. ülésén az alábbiakat emelte ki „Alkotmányt nekünk is akarnak adni, de nem azt, mit tőlünk hatalommal elvettek, hanem egy másikat, újat, idegenszerűt, darabját azon közös alkotmánynak, melyet az egész birodalomra készítettek. De nekünk adott alkotmány nem kell; mi visszaköveteljük ősi alkotmányunkat, [...] azon alkotmányt, melynek alapelveit századok szentesítettek. Mellettünk jog és törvény állanak s a szerződések szentsége, ellenünk az anyagi erő. [...] Mi teljes jogegyenlőség alapján akarjuk kifejtetni s biztosítani alkotmányos életünket. Akarjuk, hogy a polgári jogok teljes élvezetére nézve sem vallás, sem nemzetiség a hon polgárai között különbséget ne tegyen, s törvényeink mindazon rendeleteit, mik a teljes jogegyenlőséget korlátozzák, még ezen országgyűlésen óhajtjuk az igazság, méltányosság kívánalmához alkalmazva, módosítani.” In: *KN-1861-I*. 104, 108–109.

értelmezte.⁸⁹ A Főrendiház azonos elvi alapokon állt,⁹⁰ amely kiindulópontokhoz⁹¹ csatlakoztak a kibékülés vágyával és hitével a „Bécsben csatlódott”⁹² nemzetiségek⁹³ jelen lévő képviselői is.

⁸⁹ Tisza Kálmán beszéde az 1861. évi Országgyűlés Képviselőházának XXIII. ülésén az alkotmányjogi helyzetet, annak nemzetközi összefüggéseit és a nemzetiségi kérdést az alábbiakban foglalta össze: „A törvényeinkhez, alkotmányunkhoz s ezek minden következményeihez való hű ragaszkodás kötelessége tehát azon első szempont, melyből én teendőinket tekintem. Első és legfőbb kötelességünknek tartom ennek folytán kifejtteni, az egész világ előtt tisztán kimutatni, Ausztriával szemben törvényes állásunkat, pontosan kijelölni a viszonyt, melyben hazánknak az osztrák örökös tartományokhoz állani kell. De van még más szempont is. [...] Midőn tehát hazánknak független önkormányzatáhozi jogát kimutatjuk, meg kell győznünk a világot egyszersmind arról is, hogy ezen jog érvényre emelése érdekében van. [...] De még ezzel nincs befejezve teendőnk, mert van egy harmadik szempont is, melyről megfeleledkeznünk nem szabad, [...] nyugtassuk meg egyszersmind hazánk minden rangú, ajkú és hitfelekezeti lakosait aziránt, hogy az ő érdekeikről sem feledkeznünk meg, azok irányában is a democratia igényei s a teljes jogegyenlőség kívánalmái szerint intézkedni akarunk.” In: *KN-1861-I*. 126.

⁹⁰ A Főrendiház különösen az V., VI., VII. és VIII., valamint XII. országos ülésein vitatta meg a fenti kérdéseket. In: *FN-1861-I*. 21–141., 144–158.

⁹¹ A törvényhozás tárgyi és elvi kiindulópontjait szemléletesen foglalja össze a felirat, amely alapvetően Deák Ferenc fent idézett felszólalásán és Tisza Kálmán határozati javaslatán alapult. – a 36. iromány – Magyarországnak országgyűlésileg együttlevő Főrendeiének és Képviselőinek felirata. In: *KI-1861-I*. 83–85., 118–120., 134–136., 152–154.

⁹² MIKÓ 1944, 90–99.

⁹³ Vlad Alajos, azaz Aloisiu Vlad román képviselő határozottan kijelentette az 1861. évi Országgyűlés Képviselőházának XXXIV. ülésén, hogy „Az 1848-ki eseményekről, melyek mindnyájunk előtt ismeretesek, s a nemzetiségeknek egymás közötti véres fellépéséről, s annak okairól szólani nem akarok; mert nem akarom a hegedő sebet feltépni, [...] örömmel tapasztaltam az egész vita folyama alatt azon készséget, eszélyességet és méltányosságot, melyet a nemzetiségek megnyugtatósa és kibékítésére nézve e háznak majdnem minden tagja tanúsított, s remélem, hogy ha Isten is úgy akarja mint magunk, ezen kényes természetű, mindnyájunkra nézve legnagyobb horderejű ügyet az igazság, méltányosság és nemzetiségi jogegyenlőség alapján közös akarattal s egyetértéssel elintézzendjük. Az idő és alkalom itt van, ragadja és használja fel azt a tisztelt képviselőház, és akkor nincs erő, mely felettünk győzedelmeskedhetnék.” In: *KN-1861-I*. 378. Maniu Aurél az az 1861. évi Országgyűlés Képviselőházának XLI. ülésnapján hasonló tartalommal fogalmazott, amikor kiemelte, hogy „Ezen borzasztó nemzetiségi harcznak, mitől Isten mentse meg örökre szeretett közös hazánkat, [...] A 12 éven át reánk közösen nehezedett absolutisticus központositó rendszer, eme 12 évi közös elnyomatás alatt, a különféle hazánkat lakó nemzetiségek mind inkább közeledtek egymáshoz azon lévén, hogy a megingatott egymás iránti bizalom helyreálltassék.” In: *KN-1861-II*. 107.

Az Országgyűlés ennek megfelelően rögzítette a nemzetiségi kérdés tárgyalásának alapelveit, azaz Horvátország kérdésének külön kezelését, az erdélyi képviselő kérdésének rendezését, a magyar állam Erdéllyel együtt értett területi integritását, a teljes jogegyenlőség biztosítását, és a méltányosságot.⁹⁴ Báró Eötvös József munkássága alapján az Országgyűlés egy törvény megalkotását tűzte ki célul valamennyi nemzetiség jogait illetően.⁹⁵ Ennek megfelelően a jogegyenlőséggel és a területi integritással összeegyeztethetetlen egyes nemzetiségi igények külön joggá való kodifikálását – az 1848. évi alapállással egyezően – a képviselők elvből elutasították.⁹⁶ A fenti alapokon báró Eötvös József javaslatára az Országgyűlés elrendelte a kérdés fenti alapelvek mentén való külön nemzetiségi bizottságban⁹⁷ való tárgyalását és az előkészítő munkálatok elvégzését.

Az udvarral való kapcsolat feszültségei ellenére az uralkodó és az

⁹⁴ GYURGYÁK 2007, 72–73.; MIKÓ 1944, 99–110.

⁹⁵ 38. iromány – Jelentése a jelen országgyűlés teendőiről hozandó határozat szerkesztésével megbízott választmánynak. In: KI-1861-I. 157.

⁹⁶ Az Országgyűlés alapállásának indokait beszédében foglalta össze Trefort Ágoston az 1861. évi Országgyűlés Képviselőházának XXVI. ülésén kiemelve: „Magyarország integritásáról szólva, lehetetlen nem érinteni a nemzetiségek kérdését. A horvát nemzet saját területtel s történeti jogokkal bír, - [...] mi a horvátokkal a fennforgó differentiókat kiegyenlíteni kívánjuk, anélkül azonban, hogy a magyar korona integritását csonkítsuk. [...] Mi a többi Magyarország területén élő népfajokat illeti, én azok fejlődését nemzetiségi irányban nem akarom akadályoztatni, mert a nemzetiségek elnyomtatása, valamint a szabadsággal össze nem fér, úgy rász és czéltévesztő politika. Szerbek, oláhok, németek, szlávok s ruthenek vigyék saját municipalis ügyeiket saját nyelvükön, használják az iskolákban azon nyelvet, mely nekik tetszik. Én a nemzetiségek benső kifejlődését úgy kívánom tiszteletben tartani, mint a vallást, mibe avatkozni a statusnak joga sincsen. De e külön nemzetiségeknek teendő concessiókat csak a jogegyenlőség alapján lehet tenni - s valamint a vallások közt nem lehetnek privilegialis vallások, ugy a nemzetiségek közt sem lehetnek Magyarország területén privilegialis nemzetiségek. [...] Oly területeken azonban, hol vegyes a népesség, ott tisztán nemzetiségi szempontok szerint státusok soha sem fognak alakulni; mert ily eljárás Európát oly zavarba vinné, minőben az a 8-ik s 9-ik században sinlődött; mert nincs állam Európában [...] mely mostani alakját megtarthatná; remélem tehát, hogy [...] azon beteges hajlam: miszerint minden külön népfaj, külön területet követel, s mintegy külön államot akar képezni, - mint sok átmenő szellemi betegség, meg fog szűnni s Magyarország, a magyar állam: Hungária, meg fog maradni; mert a nemzetiségek iránt igazságos tudván lenni, nem lesz alapítva a nemzetiségekre, hanem meg fog felelni a politikai szükségnek, mint fejlődménye a történetnek.” In: XXVI. országos ülés. In: *KN-1861-I.* 200.

⁹⁷ 24. iromány – Indítvány egy bizottmánynak kiküldésére a nemzetiségi kérdésben. In: *KI-1861-I.* 110.

Országgyűlés egyaránt a nemzetiségi kérdés tárgyalását⁹⁸ kiemelt jelentőségűnek⁹⁹ ítélte. A huszonhét tagú nemzetiségi bizottság¹⁰⁰ – ahol jelentős szerepet kaptak a nemzetiségi képviselők is – az 1861. augusztus 9-i ülésre¹⁰¹ terjesztette elő jelentését¹⁰² Sigismund Popovici és Aloisiu Wlad román nemzetiségű külön javaslatával.¹⁰³ A jelentés a fenti szabályozási alapelveket megismételte,¹⁰⁴ rögzítette a 'natio Hungarica' elvét

⁹⁸ Az uralkodó leirata szerint: „Szükségesnek látjuk továbbá az egybegyűlt Főrendeket és Képviselőket felszólítani, miszerint akár királyi előterjesztéseink, akár az országgyűlés részéről kezdeményezés folytán oly törvényjavaslat tárgyalásához fogjanak, mely a Magyarországnak nem magyar ajkú lakosainak nemzetiségi jogait, azok terjedelmét, mind nyelvük és nemzetiségi kifejlődésükre, mind pedig közigazgatási viszonyukra nézve határozottan s világosan formulázva tartalmazza.” – 44. iromány – Királyi leirat. In: *KI-1861-I.* 177.

⁹⁹ A leiratra adott válaszban az Országgyűlés kiemelte: „Felszólítja Felsőged az országgyűlést, hogy Magyarország nem magyarajkú lakosainak nemzetiségi jogait biztosító törvényjavaslatok tárgyalásához fogjon. Mindenekelőtt alaptalannak nyilvánítjuk azon vádat, hogy az 1848-diki törvények Magyarország nem magyar ajkú lakosainak nemzetiségi jogait sértették. Sok célszerű intézkedést állapítottak meg ezen törvények a nép javára [...] Megállapították az egyenjogúságot, kiterjesztették minden osztályra a polgári s politikai jogokat, s a népnek millióit a hon szabad polgáraivá tették; és mindezen jótékony intézkedésekben egyenlően részesítettek minden nemzetiségeket. Nyelvre és nemzetiségre vonatkozólag pedig semmi újabb rendelkezést nem foglalnak magukban az említett törvények. [...] De tudjuk mi azt, hogy a mind inkább fejlődő nemzetiségi érzet figyelmet érdemel, s nem lehet azt a múlt időknek és régibb törvényeknek mértékével mérni. Nem fogjuk felejteni, hogy Magyarország nem magyar ajkú lakosai, szintűgy Magyarország polgárai, s mi őszinte készséggel akarjuk mind azt, amit e részben az ő érdekeik, s a haza közérdeke megkíván, törvény által biztosítani. Ha Felsőged kezdetben már meghívta volna jelen országgyűlésünkre mindazokat, kik a törvény szerint meghívandók valának, s a kiegészített országgyűlés azonnal törvények alkotásához foghatott volna, már eddig a nemzetiségi érdekek biztosítását illetőleg törvényjavaslataink Felsőged elébe volnának terjesztve. Sőt mi azon reményben, hogy az országgyűlés mielőbb ki fog egészíttetni, már bizottmányt is nevezünk ki, mely az e részben szükséges előmunkálatokat megtegye, s a teendőik iránt javaslatot készítsen, és e bizottmány munkáját már be is fejezte.” –47. iromány – Fölrás. In: *KI-1861-I.* 205–206.; 49. iromány – Fölrás. In: *KI-1861-I.* 245.

¹⁰⁰ A nemzetiségi bizottság tagjainak megválasztását az LII. országos ülésen hirdették ki. In: Az LII. országos ülés. In: *KN-1862-II.* 217.

¹⁰¹ A LXIV. országos ülés. In: *KN-1861-II.* 284.

¹⁰² 48. iromány – Jelentése a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottmánynak. In: *KI-1861-I.* 211–219.

¹⁰³ GYURGYÁK 2007, 73–74.; MIKÓ 1944, 104.

¹⁰⁴ A jelentés szerint: „A nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottmány [...] Eljárásának alapjául két út kínálkozott: a honban létező egyes nemzetiségek formulázott

azzal, hogy tételesen felsorolta a magyar nemzetiséget is a magyarországi nemzetiségek között. A jelentés kiinduló pontként rögzítette az ország politikai egységét és a nemzetiségi igények egyéni jogok szerinti, illetve az egyesülési szabadság alapján való rendezésének alapvonalait, részletesen szabályozva és meghatározva a nyelvi jogokat az állami, önkormányzati és igazságszolgáltatási területeken, illetve az egyéni és egyesületi viszonyokban, ugyanakkor a külön nemzetiségi alapon szerveződő területi önkormányzatokat változatlanul elvetette.¹⁰⁵ A bizottság javasla-

kívánalmi, a mint azok a túróczi-szentmártoni gyűlésnek e bizottmányhoz által tett emlékiratában, és köztudomás szerint a szerb congressuson, ugy az erdélyi románok részéről is fogalmazva lőnek; avagy kijelölése azon határoknak, a melyeken belül az egyes nemzetiségek saját e részbeli igényeiket szabadon érvényesíthetik. A bizottmány e második kiinduló pontot választá; mert a jogegyenlőségnek 1848-ban kimondott elvével összeférhetőnek nem tartá, hogy bármely kérdés, mely az egyéni szabadsággal oly szoros egybeköttesben áll, mint a nemzetiségi igények kielégítése, engedmények útján oldassék meg. Mert azon körülménynél fogva, hogy az egyes nemzetiségek e hazában elszórva, összevegyülve találtnak, azok konkrét kívánalmainak kielégítése, vagy oly területi változásokat, kikerekítéseket tételezne fel melyek az ország politikai egységét veszélyeztetnék, vagy pedig a nagyobb nemzetiségek területén lakó kisebb nemzetiségi töredékek végelnyomására vezetne. [...] Magyarország sajátságos ethnographiai viszonyainál fogva épen utalva látszik odatörekedni, hogy a nemzetiségi kérdést oly törvényes intézkedések által fejtsse meg egyszer mindenkorra, melyeknek paizsa alatt az egyes polgárnak érzésbeni jogos követelményei a haza területének bármely részén szintoly mértékben védve, mint az egyes nemzetiségeknek mint testületeknek szabad egyesülés útján kifejlődhetése biztosítva legyen. Ily törvényes intézkedések elemeit nyújtják nálunk a századokon keresztül fenállott községi önkormányzás, az egyes vallásfelekezeteknek nem csak egyházi ügyeikre, hanem tanodáik belrendezésére és kezelésére is kiterjedő autonómiája, és mindenek felett azon helyhatósági rendszer, melynek észjogi alapját épen az individuális szabadságnak az állam-hatalom túlterjeszkedése ellenébeni megóvása, s úgy a physikai, mint morális egyediségeknek az államegység legszükségesebb korlátain belüli szabad mozoghatása képezik. E nézetből kiindulva [...] a következő két fő elvet véltük mindenekelőtt megállapítandóknak: a) Hogy Magyarországnak minden ajkú polgárai politikai tekintetben csak is egy nemzetet, a magyar állam históriai fogalmának megfelelő egységes és oszthatlan magyar nemzetet képezik; és b) hogy az országban lakó minden népek, névszerint: a magyar, szláv, román, német, szerb, orosz sat. — egyenjogú nemzetiségékeknek tekintendők, melyek külön nemzetiségi igényeiket az ország politikai egységének korlátain belül az egyéni és egyesülési szabadság alapján, minden további megszorítás nélkül szabadon érvényesíthetik.”. – In. 48. iromány – Jelentése a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottmánynak. In: *KI-1861-I.* 211–212.

¹⁰⁵ GYURGYÁK 2007, 73.; MIKÓ 1944, 105–107.

tát végül az Országgyűlés tárgyalni nem tudta, azt az uralkodó az Országgyűlés tiltakozása ellenére¹⁰⁶ 1861. augusztus 22-én feloszlatta.¹⁰⁷

5. A Nemzetiségi törvény előkészítése az 1865. évi Országgyűlésen

Az 1861. évi Országgyűlés összehívását eredményező okok ismételt bekövetkezése az uralkodót is a Magyarországgal való megegyezés szándéka felé vezette.¹⁰⁸ A megegyezés alapfeltétele a magyar Országgyűlés ismételt összehívása volt.¹⁰⁹ Az 1865. évi Országgyűlés az 1861. évvel azonos alapon állt az Ausztriával való közjogi viszony rendezése tekintetében, ugyanakkor a nemzetiségi kérdés rendezését a trónbeszéd¹¹⁰ nem érintette csak annyiban és csak közvetett módon, hogy a közjogi rendezés érdekében a horvát szabor és az Erdélyi Nagyfejedelemség országgyűlése¹¹¹ is összehívásra került. A horvát országgyűlés összehívása alapvetően pozitív fogadtatásra lelt, de az Erdélyi Nagyfejedelemség kérdése – az 1861. évvel azonos módon és alapokon – heves vitát¹¹² váltott

¹⁰⁶ A LXVII. és LXVIII. országos ülés. In: KN-1861-II. 289–296.; A XXI. és XXII. országos ülés. In: FN-1861-I. 174–182.; 52. iromány – Óvás. In: KI-1861-I. 273–274.; 53. iromány – Határozati indítvány. In: KI-1861-I. 277.

¹⁰⁷ 56. iromány – Királyi leirat. In: KI-1861-I. 292.; 57. iromány – Királyi leirat. In: KI-1861-I. 293.

¹⁰⁸ Az uralkodó 1866. február 27-én a Förendiház válaszfeliratának átvételekor kelt nyilatkozata szerint „Én a kiegyenlítést közösen elismert jogalapon, Őszinte szándékkal, de egyszersmind szilárd elhatározással kezdeményeztem oly irányban, melytől uralkodó kötelmeim sérelme, és birodalmam életfeltételeinek veszélyeztetése nélkül el nem térhetek. Megnyitottam a tért a szabad eszmecserének, és legforróbb óhajtásaim közé soroltam kedvelt Magyarországom belkormányzati Önállásának akkénti megszilárdítását, hogy az midőn saját körében áldásthozólag fejlődik, egyúttal a viszonyok ereje által követett érdekesség alapján birodalmam jobblétének és nagyságának is hathatós tényezőjévé válhassék.” – In: 15. iromány. In: FI-1865-I. 37.

¹⁰⁹ I. országos ülés. In: KN-1865-I. 1–3.

¹¹⁰ 1. iromány – Ő Császári és Apostoli királyi felségének Trónbeszéde. In: KI-1865-I. 1–3.

¹¹¹ 1. számú iromány; 2. számú iromány; 16. számú iromány; 17. számú iromány. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszében, 1864. 1–2., 2–9., 39–42., 42–43.

¹¹² 9. iromány – Válaszfőirati javaslat a trónbeszédre. In: KI-1865-I. 22–30.; 12. iromány – A magyar Országgyűlés válaszfelirata a legmagasb trónbeszédre. In: KI-1865-I. 33–41.; 16. iromány – Az országos főrendek és képviselőház feliratára kelt legfelsőbb királyi leirat. In: KI-1865-I. 44–47., FI-1865-I. 38–41.; 11. iromány – A magyar országgyűlés felsőháza elé terjesztett válaszfelirati javaslat a legmagasb trónbeszédre. In: FI-1865-

ki, elvégre külön erdélyi országgyűlés a Magyarországgal való Unióval ellentétben állt. Az erdélyi országgyűlés végül a magyar képviselők távollétében¹¹³ az a román nemzetiség igényeit elismerte és azokat rendezte.¹¹⁴ Erdélyben bevezetésre került a magyar mellett a német és a román hivatalos nyelv,¹¹⁵ továbbá a román nemzeti terület kivételével teljesítésre kerültek a román nemzet egyenjogúsítási és elismerési¹¹⁶ igényei is. Mindezek azonban ténylegesen nem érvényesültek később, a politikai körülményekben bekövetkezett változások, a Kiegyezés megvalósulása az erdélyi kérdéseket az 1865. évi magyar Országgyűlésre bízta, így az 1868. évi XLIII. törvénycikk rendelkezései¹¹⁷ szerint valósult meg –

I. 26–30.; 14. iromány – A magyar országgyűlés felsőházának válaszfelirata a legmagasb trónbeszédre. In: *FI-1865-I.* 33–37.

¹¹³ Hatodik ülés és Tizenötödik ülés. In: *Jegyzőkönyve az 1863-ik évi Sz. Jakab hó 1-ére Nagy-Szeben szabad királyi városába legfelsőbbleg egybehívott erdélyi országgyűlésnek, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 23–28., 64.

¹¹⁴ 29. számú iromány – Törvénycikk A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 74–75.; 37. számú iromány – Törvénycikk A három országos nyelv használatáról a közhivatali közlekedésben. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 84–86.; 45.

számú iromány – Törvénycikk A három országos nyelv használatáról a közhivatali közlekedésben. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 84–86.; 45.

számú iromány – Törvénycikk A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 145–146.; 81.

számú iromány – Törvénycikk A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 198–200.

¹¹⁵ JANCsó 2004, 66–71.; MIKó 1944, 84–86.

¹¹⁶ Az 1863/1864. évi erdélyi Országgyűlés a fent idézett javaslatokat nyolcadik, tizenhetedik, harminchetedik, valamint negyvenegyedik ülésén tárgyalta és fogadta el, kihirdetése a negyvenhetedik, illetve negyvenkilencedik ülésen történt. In: *Jegyzőkönyve az 1863-ik évi Sz. Jakab hó 1-ére Nagy-Szeben szabad királyi városába legfelsőbbleg egybehívott erdélyi országgyűlésnek, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 35–36., 68–69., 71–72., 72–74., 74–77., 78–81., 81–84., 85–87., 88–91., 91–94., 94–96., 100–101., 102–105., 106–109., 110–113., 113–115., 115–119., 120–123., 124–126., 127–129., 130–131., 141–145., 166., 172.

¹¹⁷ 362. iromány – Törvényjavaslat Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról. In: *KI-1865-VI.* 254–258.; 284. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-ik évi december hó 2-án tartott CCCXXXI. ülése jegyzőkönyvéből. In: *FI-1865-II.* 385.; 285. iromány – Törvényjavaslat Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról. In: *FI-1865-II.* 386–388.; 290. iromány – Jelentése a méltóságos főrendek állandó hármass bizottmányának „Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról” szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *FI-1865-II.* 394.

egyres képviselők tiltakozása ellenére¹¹⁸ – Erdély és Magyarország második egyesítése,¹¹⁹ helyreállítva az 1848. évi Uniót.

A Kiegyezés elvi alapját a mérsékelt liberalizmus programja képezte és ezáltal szervesen illeszkedett a történelmi folyamatokba és nem célzott semmilyen nemzetiségi elnyomást, ennek ellenére a nemzetiségek oldalán ellenérzéseket váltott ki a német illetve a magyar szupremácia megerősödése és biztosítása okán. Az elvi alapok változatlanlanságából fakadóan a két évtizeddel korábbi, valamint az 1861. évi Országgyűlés által elfogadott jogalkotási koncepció érdemben nem változott,¹²⁰ azaz a nemzetiségi kérdés döntően individualista megközelítésben volt a magyar vezetés által értelmezett.¹²¹ Ez az alapállás döntően befolyásolta a törvényelőkészítő bizottság és albizottság munkáját,¹²² amelyet az uralkodói leirat is megerősített, kiemelve a területi épség fenntartása melletti nemzetiségi törvény megalkotásának szükségességét és annak legfelsőbb támogatását.¹²³ A leirat felolvasását követően került felállításra a törvényelőkészítő bizottság¹²⁴ 1866. április 26-án. Az Országgyűlés által állandóan napirenden tartott bizottsági munkától függetlenül érkeztek a kérdés eldöntését sürgető beadványok, valamint javaslatok és indítványok elsősorban szerb részről az 1861. évi karlócai szerb kongresszusi határozatok

¹¹⁸ 391. iromány – Határozati javaslat. In: *KI-1865-VII.* 9–10.

¹¹⁹ GYURGYÁK 2007, 74.

¹²⁰ GYURGYÁK 2007, 75–76.; MIKÓ 1944, 111–164.

¹²¹ EÖTVÖS 1903, 92–96.

¹²² SCHLETT I. (2010): *A politikai gondolkodás története Magyarországon 2.* Budapest, 534–535.

¹²³ „Kedvesen vettük az országosan egybegyűlt főrendek és képviselők azon ígérését, miszerint „a hon polgárainak minden osztályai iránt, vallás- és nyelvkülönbség nélkül, az igazság és méltányosság elveit fogják mindenkor irányadókul tekinteni, és hogy jelsül Magyarországnak nem magyar ajkú lakosai irányában mindazt, a mit e részben az ő érdekeik és a haza közérdeke megkíván, törvény által óhajtják biztosítani.” Uralkodói tisztünk teljesítésének sorában legkedvesebb teendőink közé fog tartozni mindaz, a mivel az ország területi épségének fentartása mellett az általunk buzgón óhajtott eredmény valószínűsítését előmozdíthatjuk; mert az ország lakosainak békéjét, egyetértését és érdekekben egybeforrását mindenkor élénk örömmel fogjuk szemlélni és hathatósan gyámolítani.” In: 16. iromány – Az országos főrendek és képviselőház feliratára kelt legfelsőbb királyi leirat. In: *KI-1865-I.* 47.

¹²⁴ 23. iromány – Indítvány. In: *KI-1865-I.* 58.; 24. iromány – Indítvány a magyarországi nemzetiségi kérdés megoldása iránti törvényjavaslat kidolgozására megválasztandó bizottmányra nézve. In: *KI-1865-I.* 58–59.; 26. iromány – Indítványa Deák Ferencz pestbelvárosi képviselőnek, az alább elsorolt fontos tárgyakra nézve kiküldendő bizottmányok iránt. *KI-1865-I.* 61–62.; Az LIV. országos ülés. In: *KN-1865-II.* 83.; Az LV. országos ülés. In: *KN-1865-II.* 84.

alapján szerb külön jogok, elsősorban területi autonómia érvényesítése érdekében,¹²⁵ illetve román részről részben hasonló tartalommal.¹²⁶ Végül öt törvényjavaslat kerül kidolgozásra az Országgyűlés elé terjesztésre,¹²⁷ amelyek közül kettő, az úgynevezett bizottsági-többségi¹²⁸ és Deák Ferenc lényegében azonos alapokon nyugvó és azt részben átdolgozó javaslata,¹²⁹ illetve a szerb és román képviselők által jegyzett úgynevezett kisebbségi javaslat¹³⁰ tekintendő alapvető fontosságúnak.

A Képviselőház elé 1868. október 28-án előterjesztett¹³¹ többségi javaslat alapját képező bizottsági jelentés és törvényjavaslat megfontolás tárgyává tette az 1861. június 7-i túrócszentmártoni szláv, azaz szlovák és az 1861. március 21-i szerb nemzetgyűlések határozatait, a kisebbségi képviselők indítványait és az 1861. évi bizottsági jelentést¹³² és azokat mellékelte előterjesztéséhez az általános vitát előkészítendő.¹³³ A javaslat a 'natio Hungarica' elve alapján az egyenjogúság és a területi integritás

¹²⁵ 117. iromány – Határozati, illetőleg törvényjavaslat a szerb nemzeti ügyben. Melléklet a 117. sz. irományhoz. Az 1861-ik évben szerémi Karloviczon tartott nemzeti congressus határozatainak hiteles másolata szerb nyelvről magyarra fordítva. In: *KI-1865-II.* 224–229.; Az XLI. országos ülés. In: *KN-1865-I.* 355–357.; Az LVII. országos ülés. In: *KN-1865-II.* 94.; A CXLI. országos ülés. In: *KN-1865-IV.* 264.; A CLXXIV. országos ülés. In: *KN-1865-V.* 209., 211.; A CCXXV. országos ülés. In: *KN-1865-VII.* 178–179.

¹²⁶ MIKÓ 1944, 121–126, 133–140., 146–164.

¹²⁷ 133. iromány – Jelentése az 1865-dik évi magyar országgyűlés képviselőháza által a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottság alvázastmányának. In: *KI-1865-II.* 251–276.; 343. iromány – Jelentése a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottságnak. In: *KI-1865-VI.* 128–137.; 361. iromány – A központi bizottság Jelentése a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában szóló törvényjavaslatról. In: *KI-1865-VI.* 249–253.

¹²⁸ 133. iromány – Jelentése az 1865-dik évi magyar országgyűlés képviselőháza által a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottság alvázastmányának. F. melléklet. In: *KI-1865-II.* 272–276.; 343. iromány – Jelentése a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottságnak. I. melléklet. In: *KI-1865-VI.* 130–134.; 361. iromány – A központi bizottság Jelentése a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában szóló törvényjavaslatról. In: *KI-1865-VI.* 249–253.

¹²⁹ 392. iromány – Törvényjavaslat a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. In: *KI-1865-VII.* 11–15.; A CCCXXIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 6–7.

¹³⁰ 133. iromány – Jelentése az 1865-dik évi magyar országgyűlés képviselőháza által a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottság alvázastmányának. C. melléklet. In: *KI-1865-II.* 261–264.; 343. iromány – Jelentése a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottságnak. II. melléklet. In: *KI-1865-VI.* 134–137.; A CCXXVII. országos ülés. In: *KN-1865-VII.* 114.; A CCXXI. országos ülés. In: *KN-1865-VII.* 137.

¹³¹ A CCCIII. országos ülés. In: *KN-1865-X.* 216–218.

¹³² GYURGYÁK 2007, 71., 73–74.

¹³³ MIKÓ 1944, 125.

alapelveit rögzítette, így alapvetően nem látott lehetőséget egyes nemzetiségek külön jogainak kodifikálásra, ahogyan a területi önkormányzatok-autonómiák megalakítására sem, következésképpen elsősorban a nyelvkérdésre helyezte a hangsúlyt.

A mellékletekként csatolt nemzetiségi javaslatok esetében kiemelendő, hogy a nemzetiségi javaslatok mindegyike elismerte és hitet tett Magyarország területi integritása mellett vitatva, hogy érveik és igényeik ezen integritás ellen hatnának. A javaslatok e körben az államhatárokon belül nemzetiségi alapon „kikerekített” vármegyéket, illetve nemzetiségi kerületek kialakítását szorgalmazták. Elvi oldalról a kérdés vármegyei autonómia útján való rendezésére valós lehetőség volt, különösen abból a szempontból, hogy a közigazgatás újjászervezése és a partikuláris különönkormányzatok felszámolását elvégző megyerendezés még nem történt meg. A magyar állam területi integritásának, legalábbis államhatárainak sérthetlensége kérdésében alapvetően konszenzus állt fent. Szintén rögzíthető, hogy az 1848. évi jogegyenlőség alapján eredeztethető politikai magyar nemzet fogalmát is alapvetően elfogadták a nemzetiségi képviselők, azonban annak felfogását – a területi integritás elvéhez hasonló módon – már árnyalni kívánták. A nemzetiségi képviselők a politikai magyar nemzet fogalma alatt a magyarországi nemzetek egyfajta szövetségét értették.¹³⁴

A fentiekben rögzítettek alapján a fogalmi keretek részbeni tisztázatlanságából kifolyólag megismérlésre kerültek szerb részről többek között a szerbek történelmi jogaira való hivatkozások, valamint a románok külön nemzetként való elismerésének állandó programjának elemei is.¹³⁵ Ennek megfelelően a nemzetiségi képviselők kollektív és nem individualista alapon állva kérték a nemzetiségek, beleértve a magyar nemzetiség felsorolását is a törvényben és ez alapján látták megvalósíthatónak az ország területi igazgatásának átszervezését nemzetiségi alapon.¹³⁶

A bizottsági jelentéshez B) mellékletként¹³⁷ csatolt 1861. március 21-i karlócai szerb nemzetgyűlés határozata legjelentősebb eleme a szerb területi autonómia kérdése volt, amelynek részletes szabályait is megalkották. A javaslat szerint megalakítandó Szerb Vajdaság pontos határai is

¹³⁴ SCHLETT 2002, 11.

¹³⁵ MIKÓ 1944, 112–113., 116–119, 121–126, 133–140, 146–149.; SCHLETT 2002, 10.

¹³⁶ MIKÓ 1944, 184–222.; SCHLETT 2002, 12–13.

¹³⁷ 133. iromány – Jelentése az 1865-dik évi magyar országgyűlés képviselőháza által a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottság alvázlasmányának. B. melléklet. In: *KI-1865-II.* 258–261.

rögzítésre kerültek a közigazgatási szervezettel együtt, külön zászlóval és címerrel, védőszenttel és nemzeti ünneppel, továbbá közjogi méltóságént megnevezték a választott vajdát, mint e terület politikai vezetőjét, részletesen bemutatva választásának feltételeit, illetve a tisztség ipso iure felsőházi tagságát és zászlósúr minőségét, valamint azon jogosítványát, hogy a megyei főispánok korábbi jogait is ő gyakorolta volna. A Szerb Vajdaság külön képviselőket küldött volna a tervezet szerint a magyar képviselőházba és az osztrák birodalmi tanácsba egyaránt, ettől függetlenül a vajdasági öngazgatás alapját a szerb kongresszus képezte volna a vajdasági tanáccsal, ahol az együtt élő nemzetiségek arányos képviselettel rendelkeztek volna. Felállításra került volna a terv szerint külön szerb nemzetőrség is. Az igazgatás tekintetében részletes szabályokat is megfogalmaztak az adózás kérdésében, míg a nyelvkérdés tárgyában a szerb nyelv primátusa mellett a tervezet elismerte a többi nemzetiség nyelvét is a közigazgatásban. Az igazságszolgáltatást illetően külön bírói szervezetrendszert állítottak volna fel a Szerb Vajdaságban, legfelsőbb szinten azonban a magyar felsőbíróságokat elismerte a tervezet, ahová arányosan került volna delegálásra a tartományból megfelelő számú bíró, illetve ülnök. A határozat egyebekben egyházkormányzati és oktatási kérdésekkel is részletesen foglalkozott, valamint lényegi elemét képezte az a garanciális szabály, hogy a tervezet törvényre emelkedése esetén módosítása csak az érintett vajdasági kongresszus, a magyar Országgyűlés és a Birodalmi Tanács együttes egyetértésével lett volna lehetséges.

A jelentéshez C) mellékletként¹³⁸ csatolt, Mocsonyi, Branovácsky és Miletics képviselők által jegyzett, a szerb és román képviselők úgyszólván kisebbségi törvényjavaslata a már említett *natio Hungarica* árnyalásával határozza meg a történeti nemzetiségeket, beleértve a magyarokat is és ezen nemzetiségeknek együttesen biztosította volna a kollektív és egyéni egyenjogúságot a területi és politikai egység biztosításával. A törvényjavaslat törekedett arra, hogy ne favorizáljon egyetlen egy nemzetiséget sem, azaz annak szabályait valamennyi nemzetiség tekintetében alkalmazandónak és alkalmazhatónak kívánta, amely kiindulópont a magyar többségi alapállással lényegileg azonos. Hasonlóan a szerb javaslat-hoz, valamint a Nemzetiségi törvény végleges szövegéhez a jogszabály a

¹³⁸ 133. iromány – Jelentése az 1865-dik évi magyar országgyűlés képviselőháza által a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottság alválasztmányának. C. melléklet. In: *KI-1865-II.* 261–264.; 343. iromány – Jelentése a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottságnak. II. melléklet. In: *KI-1865-VI.* 134–137.

rendelkezéseit az alkotmány szerves részeként tekintette, közigazgatási kérdések tekintetében a javaslat a szlovák állásponttal egyezően törekedett a nyelvileg homogén vármegyék és választókerületek „kikerekítésére”, kialakítására, míg a nyelvhasználat tekintetében a többségi elvet fogadta el, a kisebbségi nyelv tekintetében az arányosság alkalmazása mellett érvelt. Az Országgyűlés mindkét házában, a központi hatóságoknál, a felsőbb bíróságoknál és egyéb területeken a nemzetiségi arány szerinti képviselőket írta volna elő, hivatalos nyelvként elfogadva a magyar központi szinten, de biztosítva az anyanyelv használatát valamennyi területen, továbbá a hivatalos fordítások kötelezettségét és előírta volna. A hatóságok egymás közötti levelezése szintén lehetséges lett volna nemzetiségi nyelveken, eltérő nyelvek esetében a viszonyosságot tekintette alapul a tervezet, míg az igazságszolgáltatás területén a javaslat valamennyi szinten biztosítani kívánta az anyanyelv használatát. A kulturális jogok biztosítása érdekében előírta volna a tervezet a nemzetiségi intézmények állami támogatását, a szabad egyesület, iskola, művelődési és tudományos intézet, valamint nemzeti kongresszusok, mint területtől független nemzetiségi önkormányzatok szabad alapítását. Egyházi és oktatási kérdésekben szintén az adott nemzetiség sajátosságait vette alapul a javaslat széles körű jogokat biztosítva, kiemelve az adott nemzetiség történelmének kiemelt tanítási kötelezettségét, valamint a nemzetiségek javára államilag támogatott egyetemi tanszékeket állított volna fel nemzetiségi jogakadémiákkal együttesen. Ez a javaslat alapvetően a szerb képviselők minimum elvárásaiként értelmezhető a B) melléklet javaslatának el nem fogadása esetére, míg ebben az időben a román képviselők által támasztott igények teljességéként fogható fel.¹³⁹

A jelentéshez E) mellékletként¹⁴⁰ csatolt normaszöveg gyakorlatilag Sigismund Popovici és Aloisiu Wlad román nemzetiségű képviselők 1861. évi javaslata, amely alapvetően szintén a nemzetiségek által árnyalt

¹³⁹ Miletics Szvetozár a Képviselőház CCCXXVIII. országos ülésén emelte ki, hogy „T. ház! A t. barátom Mocsonyi Sándor által elvtársai nevében tett nyilatkozathoz még csak azt teszem hozzá, hogy nem akarom itt bővebben fejtegetni, mily remények kel, s mily bizalommal jöttünk mi ide három évvel a königgázi csata előtt, és mily reménytelenséggel, s mily bizalmatlansággal térünk ismét haza. [...] a kisebbség indítványát [...] az öt napi vita megmutatta, hogy minden román és szerb programja [...]. Meg vagyok győződve, hogy ez az egész román és szerb nép programja volt és lesz.” – In: A CCCXXVIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI*. 175.

¹⁴⁰ 133. iromány – Jelentése az 1865-dik évi magyar országgyűlés képviselőháza által a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottság alválasztmányának. E. melléklet. In: *KI-1865-II*. 269–272.

módon tételesen sorolta fel a nemzetiségeket, amelyek a magyar nemzetiséggel együttesen képezik ezen álláspont szerint Magyarország politikai nemzetét. A nemzetiségi megközelítés ebben a javaslatban vált el legelősebben a magyar álláspontól, mert a hangsúly Magyarország politikai nemzetén, mint a magyarok és a velük egyenjogú nemzetiségek együttesén volt, amely összességében államalkotó, szembe állítva a magyar politikai nemzettel, amely egy és amelynek tagjai nem kollektív nemzetiségek, hanem a hon egyenjogú egyéni polgárai nemzetiségtől függetlenül. Ezen melléklet, mint törvényjavaslat elvi kiindulópontja tehát nem terminológiai, hanem elvi alapokon tér el gyökeresen a többségi bizottsági javaslatától. A törvényjavaslatban a nemzetiségek felsorolásának és ezáltal a Magyarország politikai nemzetének fogalomalkotásának alkotmányos célja és jelentősége van, lényegében véve az a föderatív államberendezkedés fundamentumaként rögzített. A nyelvhasználat terén alapvetően ebben a javaslatban is a többségi, illetve az arányossági elv volt a döntő, a magyar nyelv pedig a javaslatoktól eltérően nem közvetítő nyelv szerepet, hanem mellérendelt szerepet kapott volna, egyedül a törvényhozásban élvezve elsőbbséget, bár a képviselők anyanyelvhasználata ott sem lett volna korlátozható. Egyházi ügyekben a teljes autonómia érvényesült volna a javaslat szerint, oktatás tekintetében pedig a C) melléklettel egyezően került volna előírásra a nyelvi tanszékek és a jogakadémiák felállításának kötelezettsége, továbbá a kulturális és oktatási intézmények, egyesületek alapításának szabadsága. A törvényjavaslat biztosította volna a külföldi nemzeti nyelvű kiadványok szabad behozatalát, előírta volna a nemzetiségi jelképek használatának kötelezettségét a megyei közgyűléseken túl az Országgyűlésben is. A javaslat utolsó előtti szakasza rögzítette csak, hogy a törvényt nem lehet az ország területi integritásával ellentétesen értelmezni. A javaslatához csatolásra került a román orthodox egyházra és román iskolákra vonatkozó külön, elsősorban a szerb egyháztól való függetlenséget biztosító szabályrendszer is.

6. A Nemzetiségi törvény elfogadása

A nemzetiségi képviselők javaslatainak kiindulópontja a történeti honos népeknek, mint kollektív jogokkal rendelkező politikai entitásoknak az elismerése¹⁴¹ és azok egyenjogúságán alapuló szövetségi állam-

¹⁴¹ GYURGYÁK 2007, 79–80.

eszmé. A kulturális jogok tekintetében, az egyházkormányzati kérdésekben, a nyelvhasználat községi és törvényhatósági szinten való kérdésében, oktatás területén, és a magyar nyelvhez való, annak primátusát elfogadó nemzetiségi álláspontok lényegében nem tértek el a többségi magyar állásponttól.¹⁴² A javaslatok e körben különböző mértékben és cizelláltsággal, de alapvetően azonos módon kezelték ezeket a tárgyköröket. Az oktatás kérdésében külön hangsúlyozandó, hogy megfogalmazásra kerültek a nemzetiségi jogakadémiák felállításának igénye, amely igény napjainkban is különös jelentőséggel bír. Valamennyi nemzetiség szorgalmazta továbbá az anyanyelv országgyűlési használatát, amely azonban csak a horvátokat illette meg a horvát-magyar kiegyezés alapján.¹⁴³ A törvényhozás mindkét háza és a felsőbb bíróságok tekintetében megfogalmazásra került az arányos képviselői igénye, amely az egypolitikai nemzet felfogásának gyakorlatilag negligálását jelentette. Területi autonómia kérdése tekintetében alapvetően a szerb álláspont volt e körben hangsúlyos és részleteiben kidolgozott, továbbá a nemzeti jelképeket használatára is kiterjedő.

Értelemszerűen, ahol a nemzetiségi igények lényegében nem tértek el a többségi magyar állásponttól, a kompromisszum megkötése reális volt és a nemzetiségi igények jelentős része teljesítésre került. A kiinduló alapként rögzített területi integritás elve a vármegyehatárok kiigazítását nemzetiségi alapon, ezáltal az argumentum a minore ad maius elve alapján a területi autonómiák megadását lehetetlenné tette, kizárta. E tétel igazolását Eötvös József további, részben napjainkban már kevésbé védhető indokokkal is alá kívánta támasztani, többek között kiemelve, hogy a szabad mozgás jogának biztosítása okán az ilyen területek rögzítése a belső társadalmi folyamatok okán csak meghatározott időre lenne lehetséges,¹⁴⁴ a magyarországi viszonyok lehetetlenné teszik tiszta nemzetiségi területek kialakítását,¹⁴⁵ illetve megvalósításuk a partikularizmus újjáteremtését eredményezné,¹⁴⁶ így az az egységes elvek alapján szervezett állam ellen hat. Eötvös a vármegyei törvényhatóságok népképviselői, de nem nemzetiségi képviselői elven való megválasztása mellett állt ki,¹⁴⁷ ezáltal

¹⁴² JANCsó 2004, 86–88.

¹⁴³ NAGY 1907, 324.

¹⁴⁴ MIKó 1944, 191–194.

¹⁴⁵ GYURGYÁK 2007, 67–68.; MIKó 1944, 193–194.

¹⁴⁶ EÖTVÖS 1903, 69–79.; GYURGYÁK 2007, 68.

¹⁴⁷ GYURGYÁK 2007, 71.

később az egységes elvi alapokon megvalósított és centralizációt szorgalmazó vármegyerendezés során a nemzetiségi kérdés később nem is nyert szerepet.¹⁴⁸ A politikai nemzetfogalom nemzetiségi képviselők által megkísérelt árnyalása, annak egyenjogú kollektív jogokkal bíró nemzetiségek szövetségén alapuló új fogalmi elemekkel való bővítése¹⁴⁹ magában hordozta a területi integritás elvének árnyalását, így az ugyanezen okokból kifolyólag nem vezethetett sikerre és ezen az alapon sem lehetett arányos képviseleti szabályokat előírni a törvényhozás, illetve a felsőbb bíróságok esetében. Tekintettel arra, hogy a nemzetiségek kollektív entitásként való elismeréséből a kollektív területi igények elismerése következett volna az uralkodó magyar álláspont szerint, így a Magyarország politikai nemzete fogalom nemzetiségi képviselők által szorgalmazott törvényi elfogadása lényegében lehetetlen volt. Fentiek egyenes következményeként a Nemzetiségi törvény megalkotásának és tárgyának a fókuszpontjai, értékválasztási lehetőségei már csak a nyelvi és kulturális jogok kérdései lehettek az egy alkotmányos politikai magyar nemzet fogalmának és a magyar állam politikai és területi egységének rögzítésén túl, amely értékválasztás¹⁵⁰ a törvényjavaslat képviselőházi vitáján egyértelműen tetten érhető.¹⁵¹

A többségi és kisebbségi álláspont különbségei és ezáltal a jogalkotási értékválasztás lehetőségei a fenti alaptételekből kiindulva a magyar politikai nemzet és a Magyarország politikai nemzete különbségében ragadható meg.¹⁵² Míg a politikai magyar nemzet egynemű államalkotó alkotmányos tény, addig Magyarország politikai nemzete több

¹⁴⁸ HORVÁTH A. – MÁTHÉ G. – MEZEY B. (2003): A közigazgatás fejlődésének tendenciái. In: MEZEY B. (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, 388–390.

¹⁴⁹ SCHLETT 2010, 537–538.

¹⁵⁰ Báró Eötvös József a Képviselőház CCCXXIV. országos ülésén az alábbiak szerint foglalta össze a törvényhozás értékválasztási lehetőségeit: „A kérdés megoldására vonatkozólag két javaslat terjesztetett a t. ház elé: egyik a kiküldött bizottság többsége által, mely e kérdés megoldását az egyéni szabadság teljes biztosításában, nemzetiségi tekintetben is keresi; a másik a kisebbség véleménye, mely a nemzetiségi kérdés megoldását főként három törvényes rendelkezésnek elfogadásától várja: először attól, hogy a megyék s a hazának más kerületei s törvényhatóságai nemzetiségek szerint kerekíteszenek ki; másodsor attól, hogy minden egyes, ily módon kikerekített megyében egy nyelvnek uralma mondassák ki törvény által; harmadszor attól, hogy az ország hivatalai s méltóságai, sőt végre még képviselote is a nemzetiségek arányában osztassanak el.” – In: CCCXXIV. országos ülés. In: *KN-1865-XI*. 31.

¹⁵¹ GYURGYÁK 2007, 79–82.; MIKÓ 1944, 184–236.; SCHLETT 2010, 538–539.

¹⁵² GYURGYÁK 2007, 74–82.; MIKÓ 1944, 184–236.; SCHLETT 2010, 540–544.

egyenjogú politikai nemzet, mint kollektív entitások államalkotó szövetségeként írható le.¹⁵³ Következésképpen a vita jogilag az unitárius állam és a föderális állam közötti választásról¹⁵⁴ szólt mint az új magyar alkotmányos államberendezkedés alapjáról. A politikai magyar nemzet fogalma ennek megfelelően a magyar szó jelentését kettőzte meg, egyszerre jelentette a politikai közösséget, azaz az ország valamennyi lakosát, illetve a magyar ajkúak kulturális és nyelvi közösségét, mint kulturális jogok nemzetiségi alanyát, ezáltal a fogalmak különböző célok által determinált vegyítésére is alapot adhatott, illetve ad alapot mai is. A nemzetfogalom ennek megfelelően különböző jelentéstartalmakat vett fel, a nemzet politikai fogalommá vált és az állampolgárok közösségét jelentette, míg a nemzetiség nyelvi-kulturális közösséget jelentett.¹⁵⁵ A különbségtétel célja – a fogalmi rendszer tisztázásán túl – az állam és a nemzetiségi eszme, nemzetiségi kihívás szétválasztása volt egy etnikailag semleges államszerkezet megalkotása érdekében.¹⁵⁶ A politikai magyar nemzettel szemben a nemzetiségi kritika alapját alapvetően az képezte, hogy a nemzetiségi képviselők megítélése szerint az nem teljesíti az

¹⁵³ Gozdsu Manó, azaz Emanoil Gojdu az Képviselőház XXVIII. ülésén román nemzetiségű képviselőként is egyértelművé tette a különbséget már a válaszfelirati vita során, kiemelve, hogy [...] Elöttem szólott képviselőtársunk azon módosítványt tette, hogy nem látván helyén a „nemzet” szót egyes számban, ezt „nemzetek” szóval kívánná fölcserélni. Ha valakinek e házban az jutna eszébe, hogy Magyarországon önálló szabad nemzet nevezet alatt csak egyedül magyarajku lakosait vagy polgárait értené, akkor, megvallom, én is csatlakoznám az előttem szólott képviselő ur véleményéhez. De mivel én azt tartom - és gondolom, mindnyájan azt tartjuk - hogy e név alatt „önálló szabad nemzet” csak Magyarország akármi ajkú lakosainak összessége, complexuma értetik: tehát megtartandónak vélem a kifejezést. Sőt megvallom, nem is lehetne többes számban élni ezen kifejezéssel, mert akkor így állana: „mint önálló szabad nemzetek önálló szabad nemzetekkel;” én pedig tagadom Magyarországon önálló szabad nemzeteknek létezését, mert önálló csak a complexum; egyes részei nem önállóak, a magyar sem. Meglehet, hogy a lajtántúli nemzetiségek szerencsésebbek geographiai elkülönzés tekintetében, mint a magyarországi nemzetiségek, és e szerint tán így lehetne módosítani: „mint önálló szabad nemzet a lajtántúli szabad nemzetekkel, ”ha ugyan ilyenek léteznek. De Magyarország nemzetiségeire nézve csak úgy van jól, a mint a felirati javaslatban foglaltatik.” – In: XXVIII. országos ülés. In: *KN-1865-I.* 264.

¹⁵⁴ SCHLETT 2002, 11.

¹⁵⁵ CSEKEY I. (1938): A magyar nemzetfogalom (Folytatás). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/15. 358–362.; SCHLETT 2002, 11–12.

¹⁵⁶ SCHLETT 2002, 14–16.

egyenlőség modern fogalmát – különösen a ’magyar’ jelző okán – és lényegét tekintve „barbár erő alkalmazása a leigázottakkal szemben”,¹⁵⁷ a dualizmus pedig „két nemzet szövetsége a többi ellen”.¹⁵⁸

A magyar politikai nemzet fogalmából következett ennek megfelelően a magyar nyelv hivatalos statusa többségi álláspont szerint, de az is, hogy valamennyi egyéb nyelv tekintetében azok alkalmazását és használatát biztosítani kellett a közigazgatás és az igazságszolgáltatás lehetőségeihez mérten, illetve az oktatás és az egyházi területen szinte korlátlanul. Ezzel szemben a kisebbségi álláspont hivatalos nyelvet nem, legfeljebb közvetítő, diplomatikus, így csak mellérendelt nyelvet ismert el és a magyar nyelvre ilyen minőségben tekintett.

A többségi álláspont az unitárius állam és az egyéni jogokból indult ki nemzetiségi különbség nélkül, míg a kisebbségi álláspont a nemzetiségeket kollektív entitásokként kezelte, az országot ezen kollektív entitások szövetségeként, föderációjaként képzelte el, bár a területi egységet nem tagadta, sőt védendőnek mutatta be. A kisebbségi álláspont a kollektív jogok és kulturális autonómia alapján eljutott az államszervezet minden részén az arányos képviselő és a területi önkormányzatok felállításának igényéig, ezáltal egyfajta nemzetiségi arányokon és területeken alapuló szövetségi államberendezkedésig. Mindezekkel szemben a többségi álláspont az organikus államfejlődés talaján állt és az unitárius államelméletet vallotta, ebből fakadóan tagadta a területi autonómiák lehetőségét, külön nemzetiségi arányok szerinti választások és tisztség betöltések lehetőségét, mint az állampolgári jogegyenlőséggel és az egységes állammal össze nem egyeztethető jogintézményeket.

A fentiekben felvázolt többségi és kisebbségi álláspont ütköztetése a nemzetiségi törvényjavaslat képviselőházi általános vitáján – a horvát küldöttség fogadását követően – 1868. november 24-29. között¹⁵⁹ történt meg. Az általános vita első felszólalója Deák Ferenc volt, aki a törvényi preambulumban az egyetlen politikai nemzet, az egységes, oszthatatlan magyar nemzet alaptételének rögzítésével kívánta kiegyesíteni és

¹⁵⁷ XENOPOL, A.D. (1999): Români și ungurii. In: SCHIFIRNEȚ, Constantin (ed.): *A.D. Xenopol Români și ungurii*, București, 95–98.

¹⁵⁸ MUREȘAN, C. (1964): Erdély 1867-1900. között. In: *Erdély története II.*, Bukarest, 267.

¹⁵⁹ A CCCXXIII.-CCCXXVIII. országos ülések. In: *KN-1865-XI.* 3–171.

ez alapján a szöveg szerkezetét átalakítani.¹⁶⁰ Az indítvány szerint az egységes, oszthatatlan politikai magyar nemzetnek „a hon minden polgára, bármi nemzetiséghez tartozzék, egyenjogú tagja.” A politikai nemzetfogalom elfogadását és rögzítését követően a törvényhozás logikailag csak az egyéni egyenjogúságon alapuló kodifikációra helyezkedhetett, következésképpen csak a nyelvkérdés tételes szabályozása lehetett a feladata,¹⁶¹ értelemszerűen Horvátország kérdésének külön kezelésével. Az alaptétel és a fogalom alapján a nemzetiségek nyelvi különbözőségeit az állam törvényi úton ismerte el, de e nemzetiségek nem közösségként, hanem egyéneként minősültek a politikai magyar nemzet tagjainak.¹⁶²

Fontos kihangsúlyozni, hogy a magyar politikai nemzet fenti koncepcióját nem valamilyen államnacionalizmus indokolta, hanem a nemzetállam helyébe állított szabadelvű politikai közösség ténye, 1848. öröksége, a Kiegyezés valóságából fakadó alkotmányos kötelezettségek

¹⁶⁰ Deák Ferenc felszólása a Képviselőház CCCXXIII. országos ülésén: „[...] A beadott törvényjavaslat, különösen az, melyet a központi bizottság készített, igen sok pontjaiban megegyez az én nézetemmel; de nem egyez meg a szövegnek felosztására, a szerkezetnek logikai folyamára nézve. [...] Az idő rövid, hosszas szónoklattal nem fogom ezt az időt pazarolni; egyszerűen azt mondom, hogy az én meggyőződésem a fenforgó kérdésekben az, hogy Magyarországon egy politikai nemzet létezik: az egységes, oszthatatlan magyar nemzet, melynek a hon minden polgára, bármi nemzetiséghez tartozzék, egyenjogú tagja. A másik, a mit tartok és hiszek: hogy ezen egyenjogúságot csak az országban divó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve, s erre nézve is csak annyiban lehet külön szabályok alá vonni, a mennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat lehetősége, czélszerűsége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszi. Ezen két elvből kiindulva nem új dolgot mondok, mert eddig is az alkotmány alapelve szerint úgy állott, hogy, mint említém, Magyarország összes honpolgárai egy politikai nemzetet képeznek, s ez a magyar, és ezen politikai nemzetnek minden honpolgár egyenjogú tagja. Kimondom továbbá, hogy a nemzet emiuttott politikai egységénél fogva az, a mi az állam összes nevében történik, nem történhetik többféle nyelven: annak az állam nyelvén, magyar nyelven kell történnie. Ennélfogva valamint eddig, úgy ezentúl is, Magyarországon a törvényhozás nyelvének, a törvényhozási tanácskozásokban és minden működésében a magyar nyelvnek kell lenni; magyar nyelven kell alkotni a törvényeket, melyek hiteles fordításban más nyelveken is kiadandók. A kormány nyelve pedig a kormányzás minden ágaiban szintén a magyar. Lefelé azonban, a megyéknél, törvényhatóságoknál, községeknél, egyháznál én nem idegenkedem semmit az egyenjogúságot nem korlátozni s annak tág tért adni; úgy az igazságszolgáltatásnál is az alsóbb bíróságokat illetőleg, de nem a föllebbvitelieket.” – In: A CCCXXIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 6.

¹⁶¹ SCHLETT 2002, 25–29.

¹⁶² MIKÓ I. (1981): Nemzet és nemzetiség. In: MIKÓ I.: *Változatok egy témára.* Bukarest, 36.

együttese, valamint a fentiekben kifejtettek szerint az állam és a nemzetiségi eszme szétválasztásának szándéka. Az 1867. február 28-án elhangzott kormányprogram¹⁶³ 1848. törvényhozási eredményeinek és eszméinek a talaján, a jogfolytonosság elvén képzelte el Magyarország sorsának közjogi rendezését, amely alapból fakadt, hogy a helyreállított alkotmányosság alapja is csak az egyéni jogok kiteljesedése lehetett. Az indítványt előterjesztő és a fogalmat pontosító Deák Ferenc személyében mélyen hitt abban,¹⁶⁴ hogy az egyéni jogok kiteljesedése esetén a nemzetiségi kérdés ténylegesen meghaladottá válik, a kulturális jogok támogatása mellett pedig külön hitet tett több parlamenti felszólalásában.¹⁶⁵ Deák ennek megfelelően élesen elválasztotta egymástól az alkotmányos politikai nemzetet – mint az állam és egyben Ausztria-Magyarország nagyhatalmának egyik fele hatékony kormányzásának alapfeltételét, ily módon szabad és egyenlő személyek alkotmányjogi összességét – a kulturális örökséget közösségként birtokló nemzetiségektől. Deák, illetve a magyar politikai elit jelentős része a nemzetiségek számára a nyelvi jogok megadását és kulturális jogaik kiteljesedését és támogatását magától értetődőnek és nem is feltétlenül központi kormányzati kérdésnek tekintette.¹⁶⁶ Ebben az összefüggésben szemlélve a kérdést külön is indokolható a te-

¹⁶³ A XCV. országos ülés. In: *KN-1865-III.* 187–194.

¹⁶⁴ MIKÓ 1944, 175.

¹⁶⁵ JUNGER J. (1933): Deák Ferenc és a nemzeti kisebbségek. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/5. 149–150.; GYURGYÁK 2007, 55–56.; MIKÓ 1944, 184–190.

¹⁶⁶ Deák Ferenc a Képviselőház CCCXIII. ülésén fejtette ki e körben hitvallását: „Én e részben azon elvet követem [...] hogy mivel én az egységes osztatlan magyar nemzetet ismerem el politikai nemzetnek, minden, a mi az állam nevében történik, menjen annak nyelvén is. [...] Én a nemzetiségi kérdésben sem akarok más elvet követni, mint azt, a mit igazságosnak látok. Engem nem az fog vezetni ott is, hogy egyik vagy másik nemzetiség tagjai mennyire lesznek megelégedve, hanem az, hogy az igazság érzetét követvén, mennyire leszek én magam azon véleménynyel megelégedve, mely előadatik, az igazság szempontjából; de sehogy sem tudom megegyeztetni az igazsággal azt, hogy az állam, mely politikai tekintetben egységes és osztatlan magyar állam, magára a színházra, mint a magyar nyelvet művelő s egyáltalában művelődési intézetre, egyedül és kizárólag csak egyik nyelvű és nemzetiségű nép számára költson a közös adókból. Erre nézve én azt gondolom, hogy vagy mindegyikre, vagy egyikre sem. Ha nem vagyunk oly állapotban, hogy valamennyire adhassunk, akkor mondjuk ki, hogy kizárólag erre sem adunk. [...] Ha módunk volna valamennyinek adni: igen is! ha módunk nincs, az állam-költségvetésből ne adjunk a magunk nyelveért se. [...], mert nem akarok semmi igazságtalanságot pártolni, még akkor sem, ha belőle hasznot húznánk.” – In: A CCCXIII. országos ülés. In: *KN-1865-X.* 314.

rületi integritáshoz való ragaszkodás és az unitárius állam megteremtésének programja, eszméje, amely által az egységes Magyarország befolyása a Monarchián, mint nagy hatalmon belül biztosított és amely befolyás eredményei az egységes politikai magyar nemzet minden tagjára érvényesek. A politikai magyar nemzet tehát, bár tagjai legnagyobb számban magyarok nem nemzetiségi vagy etnikai fogalom, hanem jogegyenlőségen alapuló politikai közösség és tény¹⁶⁷ és ekként adja indokát a törvényjavaslat Deák féle módosításának és annak nyelvi szabályozási túlsúlyának. Természetesen a Kiegyezés ténye önmagában a nemzetiségi igényekkel kapcsolatos kompromisszumkészségre is negatívan hathatott, elvégre a magyar politikai elit által leginkább sérelmezett alkotmányos és területi kérdéseket a Kiegyezés alapvetően orvosolta¹⁶⁸ és a bécsi centralizmussal szembeni küzdelmeket nagyrészt megszüntette. Ennek megfelelően a nemzetiségekkel való megbékélés – mint az udvarral való egységes szembenállás feltétele és egyben kényszerítő politikai ténye, illetve az udvarral szembeni versenyhelyezete – részben okafogyottá vált. A fentiekben kifejtett jogalkotási értékválasztás összességében így valójában a reformkori alapokra való visszatérésként értelmezhető, megjegyezve, hogy a közjogi rendezés esetében a nemzetiségi kérdés ugyan alkotmányos jelentőségű feltétel volt, de az Ausztriával való közjogi viszony, Horvátország, illetve az erdélyi unió kérdéshez viszonyítva végső soron háttérbe szorult.¹⁶⁹ A Kiegyezéssel kapcsolatban röviden megemlítendő a Kiegyezés nemzetiségi jogi eredményeinek és a korban hangsúlyos kossuth-i alternatív nemzetiségi jogi megoldások összevetése. A korabeli felfogás szerint az Osztrák-Magyar Monarchiában Magyarország és Ausztria a paritás elve alapján – a közös ügyek tekintetében egyenlően korlátozott – de egyenjogú, és a fentiekben túl szuverenitásukban és területi integritásukban sértetlen felek. A Kiegyezés deáki megoldását és egy esetleges Dunai Konföderáció összevetését tartalmazó korabeli kritika kiemelte, hogy a Dunai Konföderációban részt vevő államok okán a magyar területi integritás nem lett volna biztosított, elvégre Magyarország nem egy, hanem több féllel lett volna kénytelen osztozni a jogokban, egy

¹⁶⁷ „nem azt mondom ki, hogy most határozzuk el, hogy Magyarország összes lakosai egy politikai nemzetet képeznek, hanem hivatkozom rá [...] mint valóságos tényre.” - Deák Ferenc felszólalása a CCCXXIII. országos ülésen. In: A CCCXXIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 7.

¹⁶⁸ GYURGYÁK 2007, 74.; MIKÓ 1944, 179.

¹⁶⁹ ALBRECHT F. (1931): A kiegyezési korszak nemzetiségi politikájának értéktétele. In: ASZTALOS M. (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv.* Budapest, 151.

ilyen konföderációban a magyar kulturális nemzet erőteljes, végső soron annak eltűnését is magában hordozó szláv és román asszimilációs hatásoknak lett volna kitéve.¹⁷⁰

A fenti alapvetések és értékválasztási lehetőségek a Nemzetiségi törvény képviselőházi általános vitájában hangsúlyosan domborodtak ki. A fenti többségi állásponttal szemben álló kisebbségi, azaz nemzetiségi álláspontot Mocsonyi Sándor ismertette¹⁷¹ a Képviselőházban hat egyenjogú nemzet föderatív állama mellett érvelve és alapvetően a nemzetiségi igények feltárását, azok egyenlő és célszerű kezelését tartva követendőnek.¹⁷² Álláspontja szerint a nemzetiségi eszme a kor különös eszméje, amelyből fakadó igények a kontinensen a felvilágosodás eredményeképpen mindenütt jelen vannak. A nemzetiségi eszme származás, földrajzi, történeti és nyelvi alapon köt össze egyénnek, amely egyének közössége közösségi öntudattal rendelkezik, következésképpen e közösségek jogi személyek és mint ilyenek közösségként kollektív jogok alanyai.¹⁷³ A nemzetiségi jogok célja és értelme a nemzetiségek létének a fenntartása,¹⁷⁴ amelyből fakad, hogy a közösségek fenntartása csak közösségi jogok alapján képzelhető el, nem pedig egyéni szinten,¹⁷⁵ azaz a nemzetiségek kollektív elismerése hiányában valós jogegyenlőségről nem lehet szó. Az egyéni jogok kiterjesztése a jogegyenlőség megteremtése a demokrácia alapfeltételei, de ezen demokrácia kiteljesedése csak a kollektív jogokkal együttesen lehetséges ezen kisebbségi álláspont szerint,¹⁷⁶ így a politikai nemzetfogalom tételét alapjaiban utasították el a nemzetiségi

¹⁷⁰ BÚSBACH P. (1906): *Egy viharos emberöltő II. Kötet*. Budapest, 220–224.

¹⁷¹ A CCCXXIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI*. 9–16.

¹⁷² SCHLETT 2002, 30.

¹⁷³ GYURGYÁK 2007, 79.; SCHLETT 2002, 30–37.

¹⁷⁴ Mocsonyi Sándor felszólalása a Képviselőház CCCXXIII. országos ülésén többek között hangsúlyozta, hogy „A nemzet, mint oly embereknek összessége, kiket származás-, földrajzi-, történeti s ennélfogva nyelvi kötelékek is szorosan fűznek egymáshoz, miután az erkölcsi fejlődés magvát foglalja magában, s miután öntudattal bír: azért személyiség, vagyis jogi személy. Természetes, hogy ezen jogi személynél, mint minden más jogi személynél, az első s legszentebb természetes érdek nem lehet más, mint saját létének fentartása. A nemzeti igényeknek alanya tehát első rendben soha sem lehet az egyik vagy másik egyén, mind összesen sem, hanem csak épen a nemzet, mint ilyen.” – In: A CCCXXIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI*. 10.

¹⁷⁵ SCHLETT 2010, 545–549.

¹⁷⁶ A CCCXXIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI*. 10–11.

képviselők.¹⁷⁷ A kisebbségi javaslatot előterjesztő nemzetiségi képviselők megítélése szerint a többségi javaslat az egyéni jogok tekintetében célszerű és helyes, ugyanakkor a közösségi jogok negligálása – a területi újjászervezés elmulasztása¹⁷⁸ – a kérdés megoldására célszerűtlen, illetve az félmegoldás. Az kisebbségi javaslatot előterjesztő képviselők szerint az egyéni jogok talaján álló jogalkotás gyakorlatilag a korábbi törvények megismétlései, amely törvények a múltban a nemzetiségeket nem tudták sem megnyugtatni, sem valós igényeiket kielégíteni.¹⁷⁹ A nemzetiségi képviselők hangsúlyozták továbbá, hogy a nemzetiségek tételes felsorolásának elmulasztása a nemzetiségek létének el nem ismerését jelenti, a nyelvi szabályozások egyéni alapvetése pedig nem elegendő a nemzetiségek fejlődésének biztosítására.¹⁸⁰ Ezen nézetet többek Belgium, Svájc megoldásainak idézésével indokolták és ennek megfelelően tettek javaslatot a kérdés új alapokra helyezésére és rendezésére, mely szerint kiindulópont Magyarország területi épségének biztosítása,¹⁸¹ központi szinten a magyar nyelv fenntartása,¹⁸² ugyanakkor valamennyi nemzet külön-külön elismerése¹⁸³ és az ebből fakadó jogok biztosítása.¹⁸⁴ A többségi törvényjavaslatot mindezek tükrében a nemzetiségi képviselők nem a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában hozandó törvénynek, legfeljebb – a

¹⁷⁷ MIKÓ 1944, 187–188.; SCHLETT 2010, 549–554.

¹⁷⁸ A CCCXXIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 14–15.

¹⁷⁹ MIKÓ 1944, 187–188.; SCHLETT 2002, 37–44.

¹⁸⁰ A CCCXXIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 12–14.

¹⁸¹ Mocsonyi Sándor felszólalása a Képviselőház CCCXXIII. országos ülésén kiemelte, hogy „Két javaslat, bocsánat, most már három fekszik előttünk. A három javaslat egymástól alapra, irányra és vég célra tökéletesen eltérnek. A benne letett elvek oly ellentétesek, hogy én csak egy közeledési, egy érintkezési pontot találhatok bennök: a területi és politikai integritást.” – In: A CCCXXIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 10.

¹⁸² A CCCXXIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 14.

¹⁸³ Dimitrievics Milos felszólalása a Képviselőház CCCXXIII. országos ülésén rögzítette ezen elveket: „így fogom én fel jelentőségét a napirenden levő kérdésnek, s következő alapelvekből kiindulva, kívántam volna megoldatni : 1-ör: Magyarországnak területi épsége sértetlenül fentartatik, mert azt csorbítani nem lehet, de nem is szabad; 2-szor: Magyarországnak önállósága egységes törvényhozást, egységes központi kormányt, s ezen testületeknél egységes állami nyelvet igényelvén, az e tekintetben már fenálló törvények, mint Magyarországnak sarkalatos törvényei, kérdés alá nem jöhetnek ; s végre 3-szor Magyarországnak mindannyi népei, jelesen a magyar, szerb, román, orosz, szlovén s német, egyenjogú nemzeteknek nyilvánítatnak, s hogy nemzetiségüket fejleszthessék, egyenjogúságuk a törvényhatóságokban, községekben s a bíróságok előtt törvény által biztosítatik.” – In: A CCCXXIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 21.

¹⁸⁴ MIKÓ 1944, 193–199.

nemzetiségi kihívás eredendő okát képező – újabb magyar nyelvtörvénynek¹⁸⁵ tartották és azt ezen az alapon utasították el.¹⁸⁶

A vita ezt követően a két fő álláspont ütköztetése és fel nem oldása jegyében zajlott,¹⁸⁷ alapvetően a területi integritás fő tárgya mentén. A többségi álláspont hívei minden egyes alkalommal kétségbe vonták a kisebbségi képviselők szándékainak őszinteségét, amelyre válaszul a kisebbségi álláspont hívei minden egyes alkalommal megismételve előadták, hogy a magyar állam területi épsége, mint a közös haza épsége számukra is kiemelt fontosságú.

A mintegy félszáz felszólaló a nemzetiségi kérdés valamennyi oldalát megközelítette,¹⁸⁸ színvonalas és szenvedélyes, ugyanakkor alapos és probléma összetettségét feltáró általános vita a maga mélységében, nemzetközi kitekintéssel elemezte a nemzetiségi kérdést, indokolva az álláspontokkal szembeni vagy azok mellett álló érveket.¹⁸⁹

¹⁸⁵ Mocsony Sándor felszólalása a Képviselőház CCCXXIII. országos ülésén a nyelvtörvények és a nemzetiségi kihívás kapcsolatát, illetve a Nemzetiségi törvény szemléletét az alábbiak szerint foglalta össze: „[...] a központi bizottság javaslata csak egy elvet tart egész tisztán fel s ezt egész következetességgel viszi keresztül; a magyar nemzet törvényes supremáciáját. Azért mondhatom, hogy ezen javaslat nem egyéb, mint az 1836, 1840, 1844 s 1848-diki törvényeknek új qualificált kiadása. Lényegében ugyanaz. Ugyanaz benne az alapeszme, ugyanaz benne a fő törekvés, csak alakjában változott. De, t. ház én a nemzetiségi eszme okainak felsorolásánál egészen mellőztem azon törvényeket; mellőztem azért, mert nincs senki is, ki ne tudná, hogy a legközelebbi okozója a nemzetiségi kérdésnek Magyarországon éppen ezen törvények voltak.” – In: A CCCXIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI*. 15.

¹⁸⁶ GYURGYÁK 2007, 75–77.; MIKÓ 1944, 188., 190., 191–192., 199–204., 206, 208–210., 211–214., 217–221.

¹⁸⁷ SCHLETT 2002, 8–9., 22–23., 62–189.; GYURGYÁK 2007, 76–82.; MIKÓ 1944, 194–222.

¹⁸⁸ A CCCXXVI. országos ülés. In: *KN-1865-XI*. 98–131.;

¹⁸⁹ Simonyi Lajos báró a Képviselőház CCCXXIII. ülésén az általános vita kezdetén összesítette és szembesítette a két álláspont érveit és kritikáit: „Sokan még ezen időben, még azon esetben is, ha a magyar állam egysége és a diplomatikai magyar nyelv léte kimondatnék is, ha e mellett azonban a nemzetiségek egyenjogúsága batározatnék el, ebben finis Hungariae-t látták. [...] A feudális korszak utolsó maradványai is tünedezőben vannak, melyben kastok és kiváltságok képezek az állam ingatag talapzatát; most az állam alapja sokkal, és mondhatnám az egyetlen biztos alapra van fektetve: a jog-egyenlőségre. [...]. Ez egy ünnepélyesen tett ígéret, melyet most, midőn sorsunk kezünkben van, beváltani kötelességünk. De nézzük kissé végig azon ellenvetéseket, [...] Mindenekelőtt azt állítják, hogy híjába adunk a külön nemzetiségűeknek bár mit, ezek kielégítve nem lesznek. Erre először megjegyzem, hogy addig, míg e tekintetben nem teszünk valamit, azt így egyelőre biztos kimondani alig tartom igazolhatónak; és másodsor, hogy azért, mert valaki rögtön nincs kielégítve, annak kevesebbet adjunk mint

A többségi álláspont hívei a kormányzás és az igazságszolgáltatás hatékonyságának érveit emelték ki, míg a kisebbségi álláspont mellett állók kiálltak a lehető legszélesebb körű nyelvi jogok biztosítása mellett az asszimiláció ellen, hangsúlyozva, hogy a nemzetiségek elismerése részükről elengedhetetlen fontosságú tétel és önmagában a törvényjavaslat többségi szövegezése kollektív jogok nélkül legfeljebb nyelvtörvényként

különben, vagy ne is igyekezzünk ezt megnyugtanni: ezt én helyes logikai következtetésnek nem tartom. Nézetem szerint ne az vezesse az államot, hogy egyesek ki vannak-e elégitve, vagy nem? hanem egyedül azon tekintet, hogy mi hasznos vagy káros az államra nézve? és adjon meg mindent, mi az állam létevel, az állam épségével nem ellenkezik; [...]. Továbbá felemlítették, hogy vannak a külön nemzetiségek között oly férfiak, kik bizonyos külföldi hatalom felé gravitálnak. [...] Továbbá fel szokták említeni azt is, hogy létezik egy térkép, mely Magyarország szétadarabolását ábrázolja. Ilyet bárki könnyen készíthet, mert a papír türelmes: de [...] egyike sem érv az általam kimondott elvek ellenében, mert mindezekre csak azt az egyet válaszolom, hogy mentül biztosabban, kényelmesebben, szabadabban lakik valaki egy házban, annál kevesebb fog azon igyekezni, hogy az szétrombol tessenek. [...] Gondolják meg nem magyar ajkú honfitársaink, hogy az állam feldarabolásába soha, semmi esetben bele nem egyezhetünk. [...] Elismerem, hogy most egyelőre sok legyőzhetlennel látszó akadály fog felmerülni; de ne hagyjuk magunkat azok által visszariasztatni, mert azokat a gyakorlat, kölcsönös méltányosság s azon gondolat, hogy közösen kell fentartanunk és megvédenünk az államot, ki fogja egyenlíteni, el fogja simítani. [...] A Mocsonyi tisztelt képviselőtársam által beadott törvényjavaslatot helyes irányúnak nem fogadhatom el azért, mert az önmagával nincs összhangzásban. Annak első szakasza különösen kimondja azt, hogy ezen állam épségét fen akarja tartani, és a másik szakasz mindjárt rá a nemzetiségek szerinti terület - kikerekítés által darabokra osztaná azt szét. Továbbá egészen új közjogi alapot alkotna: mert Magyarország egységes állam, melynek társországa van, Horvátország: ezen törvényjavaslat szerint azonban Magyarország nemzetiségek szövetsége által alakult foederatio lenne. De nem fogadhatom el az e javaslatban kimondott többség elvét sem, és pedig azért, mert az meggyőződésem szerint a jogegyenlőséggel ellentétben áll: mert ezen többségnek minden esetre előjog vagy bizonyos fölény adatik a kisebbség fölött; ha pedig az nem adatnék meg, akkor az nem volna egyéb, mint pusztá czim, mely soha nem engesztel, hanem mindig csak sért. Ezek ellenében talán valaki felhozhatná azt, hogy alkotmányos államokban a többség határoz; de, nézetem szerint, azon két eszmét, t. i. a politikai többséget és a nemzeti vagy vallási többséget összezavarni, igen téves felfogás: mert a politikai pártot kiki szabadon választja meggyőződése szerint, vagy a nélkül; a kisebbség többségre törekszik, reménye van, hogy arra fog jutni. [...] De ez nem így van a vallási vagy nemzetiségi pártoknál: mert ha az illető abban születik, ha sorsa azt hozza magával, hogy a kisebbséghez tartozik: köteles azt eltűrni, míg él. Épen azért a jogegyenlőséget óhajtottam kimondatni, nem csak elvileg, hanem alkalmazva egyes administrationalis ügyekre is, úgy a megyei ügyvitelnél, mint a perlekedésnél, még pedig akár ügyvéd közbejöttével folyjon az, akár nem, hogy törvényhatóság-a jegyzőkönyveinek bármelyikét használhassa mindenki a legfelső fórumig.” – In: A CCCXIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 24–25.

értelmezhető.¹⁹⁰ A többségi álláspont hívei változatlanul a korabeli liberalizmus talaján állva a kollektív jogok megadását azon – az azóta már meghaladott – alapállásból is elvetették, hogy azok többletjogként a jog-egyenlőség ellen hatnak.¹⁹¹ Ezzel szemben a kisebbségi javaslat hívei előadták, hogy korábban a lelkiismereti és vallásszabadság kérdését is az egyházak, mint kollektív entitások elismerésével és önkormányzatiságuk biztosításával oldotta meg az Országgyűlés, következésképpen a nemzetiségi kérdést az egyházi jogrendezéssel analóg módon lehetséges kezelni.¹⁹² A kisebbségi álláspont képviselői végezetül kifejtették, hogy a jogszabály magyar nyelvre vonatkozó szabályai lényegét tekintve a teljes szabadság élvezetének feltételeként a magyar nyelv ismeretét követeli meg, azaz míg korábban a magyar nemesi oklevél biztosította a jogok teljes körű élvezetét, végkövetkeztetésük szerint a törvény elfogadása után a nemesi oklevelet és annak privilégiumait a magyar nyelv ismerete váltja¹⁹³ fel. Egyebekben az általános vitában valamennyi nemzetiségi képviselő saját közössége javára próbált többletjogokat biztosítani¹⁹⁴ és az erre vonatkozó jogtörténeti, jogfilozófiai érvelést terjesztett elő, illetve ismételt meg.

A megbékélés kezdeti őszinte szándéka ellenére az álláspontok végérvényesen megmerevedtek.¹⁹⁵ A feloldhatatlan ellentétek végezetül

¹⁹⁰ MIKÓ 1944, 188., 190., 191–192., 199–204., 206, 208–210., 211–214., 217–221.; SCHLETT 2010, 554–561.

¹⁹¹ MIKÓ 1944, 193–194., 200., 202–203., 214–218.

¹⁹² MIKÓ 1944, 207.

¹⁹³ Hodosiú József, azaz Iosif Hodosiú képviselő érvelése a Képviselőház CCCXXV. országos ülésén: „Azt mondják, a törvény nem ismer különbséget polgár és polgár között, s hogy a múlt idők törvényei sem kötötték a polgári jogok élvezetét egyik vagy másik nemzetiséghez, hanem az akkori idők fogalmához képest egyedül a nemesi oklevelekhez. [...] központi bizottság törvényjavaslata az, mely különbséget tesz polgár s polgár közt, mert a nemmagyar nyelvű polgárokat arra kényszeríti, hogy tanulják meg a magyar nyelvet, ha hivatalképességgel akarnak birni; e szerint tehát a régi nemesi oklevél helyett most egy más privilégiumot akar: a magyar nyelvet. Már pedig b. Eötvös miniszter úr tegnap nagyon kikelt a privilégiumok ellen. Itt tehát én korán sem látom a nyelv egyenlőségét, sőt látom azt, hogy a törvény különbséget tesz polgár és polgár közt, és ezt én ellenkezőnek tartom az egyéni szabadsággal és egyenlőséggel.” – In: CCCXXV. országos ülés. In: *KN-1865-XI*. 73.

¹⁹⁴ A CCCXXIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI*. 22–23.; A CCCXXIV. országos ülés. In: *KN-1865-XI*. 34–39., 41–43., 45–53.; A CCCXXVI. országos ülés. In: *KN-1865-XI*. 108–119.

¹⁹⁵ A CCCXXVII. országos ülés. In: *KN-1865-XI*. 132–169.

két szélsőséges álláspont elterjedését eredményezték, nevezetesen a nemzetiségek a közösségeik halálát vetítették előre a többségi javaslat elfogadása esetére, míg a többségi javaslat hívei a magyar állam szétesését látták maguk előtt a kisebbségi javaslat elfogadása esetén.¹⁹⁶ A kompromisszum lehetetlenségének ismeretében ugyan javasolták egyes képviselők a kérdés elnapolását és az új Országgyűlés feladataként való tárgyalását, azonban 1868. november 29-én az általános vitát a Képviselőház lezárta. A kisebbségi javaslatról elrendelt szavazást követően – 405 képviselő közül 24 támogatta, 267 ellenezte, 113 távol maradt¹⁹⁷ – az elvetésre került, amely döntést követően a román képviselők kivonultak az ülésteremből.¹⁹⁸ A törvényjavaslat részletes vitáját még aznap a Deák Ferenc által módosított többségi javaslat szerint kezdte meg a Képviselőház¹⁹⁹ és minimális változtatásokkal – a kisebbségi képviselők ellenzése és távolmaradása mellett²⁰⁰ – 1868. december 1-i ülésén el is fogadta.

A Főrendiház²⁰¹ előtti vita²⁰² korántsem volt indulatos, inkább aggodó szellemben folyt le 1868. december 4-én. A Főrendiház tagjai a nemzetiségi kérdés helyes rendezése körében felemerülő aggodalmuknak adtak hangot, megkérdőjelezve a Nemzetiségi törvény megalkotásának

¹⁹⁶ MIKÓ 1944, 215., 218.; SCHLETT 2002., 21.

¹⁹⁷ A CCCXXVII. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 169–170.

¹⁹⁸ A CCCXXVII. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 170.

¹⁹⁹ A CCCXXVIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 175–186.; A CCCXXX. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 220–221.

²⁰⁰ Mocsonyi Sándor nyilatkozata a Képviselőház CCCXXVIII. ülésén: „T. ház! A képviselőház a tegnapi napon történt szavazás által a Deák Ferencz, Pest bel-városa érdemes képviselője által előterjesztett javaslatot fogadta el a részletes tárgyalás alapjául. Az alapelv, mely e javaslatban foglaltatik, az én és elvtársaim legbenső meggyőződésével tgyenes ellentétben áll, és miután más részről a részletes vita alkalmával tehető módosítások alapján az alapelvet megváltoztatni nem lehet, kénytelen vagyok, meggyőződésem szerint, legmélyebb sajnálattal kijelenteni, hogy én és elvtársaim nem tudjuk lelki ismeretünkkel összeegyeztetni, hogy az e kérdés tárgyalásával járó nagy felelősséget magunkra vállaljuk, s ezért bátor vagyok kijelenteni, hogy mi ezen törvény alkotásánál közreműködni nem fogunk, s a részletes vitában részt nem veendünk.” – In: A CCCX-XVIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 175.

²⁰¹ 274. iromány – Kivonat a képviselőháznak f. 1868-ik évi december hó 1-én tartott CCCXXX. ülése jegyzőkönyvéből. In: *FI-1865-II.* 354.; 275. iromány – Törvényjavaslat a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. In: *FI-1865-II.* 355–359.; 286. iromány – Jelentés a m. főrendi ház állandó bizottságának a nemzetiségi egyenjogúságról szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *FI-1865-II.* 389.

²⁰² A CXXIX. országos ülés. In: *FN-1865-I.* 583–593.

szükségességét. Simor János hercegprímás érvelése szerint a nemzetiségek követelései közül a leglényegesebbeket nem tartalmazta a jogszabály, amely igények azonban – a korábbi nyelvharok eredményeire is figyelemmel – kodifikálásra kerültek,²⁰³ lényegüket tekintve már fennálló, szerzett és el nem vitatott jogok. Masirievics Sámuel szerb pátriárka az 1861. karlócai kongresszus határozatait tartotta továbbra is irányadónak, így a nemzeti különállást és autonómiát hangsúlyozta,²⁰⁴ ezért a törvényt nem tartotta elfogadhatónak. Pap-Szilágyi József nagyváradi román görög-katolikus püspök²⁰⁵ a Nemzetiségi törvényt alapvetően szintén nyelvtörvénynek tartotta, ugyanakkor a területi autonómiával szemben állást foglalva emelte ki, hogy megítélése szerint Magyarországból lehetetlen egyszerre valamennyi nemzetiség kívánalmának megfelelően egy kis Németországot, kis Romániát, kis Szerbiát vagy kis Szlovákiát alkotni. Gróf Szapáry Gyula felszólalásában a kormány részéről elismerte, hogy nem minden nemzetiségi követelés és igény került kielégítésre, ugyanakkor a nemzet egységének kívánalma és a biztosított nyelvi jogok igénye közötti ésszerű kompromisszumként értékelte a törvényjavaslatot²⁰⁶ és vállalta érte a felelősséget.

Végezetül báró Wenckheim László felszólalása érdemes e körben kiemelésre,²⁰⁷ aki túl azon, hogy a törvény címe és tárgya közötti inkoherenciát emelte ki, előadta, hogy a nemzetiségi kérdés jelentős része valójában külön jogszabályokban megoldandó feladat, így azokat álláspontja szerint akként is kellett volna kezelni. Wenckheim a nemzetiségi kérdést elsősorban – de nem teljeskörűen – a perrendtartási törvények, a megyeirendezés lehetőségeinek és az oktatás jogszabályainak valós nemzetiségi szempontokat érvényesítő jogalkotásával látta kezelendőnek, azaz a Képviselőház által elfogadott formában a Nemzetiségi törvényt indokolatlannak, ellentmondónak tartotta és ezért nem fogadta el.²⁰⁸

²⁰³ A CXXIX. országos ülés. In: *FN-1865-I.* 583–584.

²⁰⁴ A CXXIX. országos ülés. In: *FN-1865-I.* 584–585.

²⁰⁵ A CXXIX. országos ülés. In: *FN-1865-I.* 585–586.

²⁰⁶ A CXXIX. országos ülés. In: *FN-1865-I.* 586–587., 592.

²⁰⁷ A CXXIX. országos ülés. In: *FN-1865-I.* 587–588.

²⁰⁸ Báró Wenckheim László felszólalása a Főrendiház CXXIX. országos ülésén kiemelte, hogy „A 48-ki átalakulás, mely Magyarországnak 14 millió lakóját magyar polgárokká akarta emelni, megosztván minden emberrel vallás- és nyelvkülönbség nélkül a polgári és politikai jogoknak élvezetét, a nemzeti erőnek gyarapodását, az egyesülést, kibékülést látszott magában foglalni; pedig szakadást, gyengülést, háborút foglalt méhében. Senki sem hitte azt, hogy a 48-ki alkotmányban foglalt magasztos elveket, bármi

A Főrendiház végül még aznap elfogadta a javaslatot, amely 1868. december 6-án nyert királyi szentesítéssel az 1868. évi XLIV. törvényként 1868. december 7-én²⁰⁹ került be a Corpus Jurisba alkotmányos jelentőségű törvényként.

7. Záró gondolatok

A Kiegészítéssel az ország integritása és stabilitása, alkotmányossága – amely alatt a kor politikai vezetése ezalatt a nemzetiségi kérdést is értette – a magyar politikai elit és az uralkodó és Ausztria megegyezésével helyreállt és létrejött a többnemzetiségű Osztrák-Magyar Monarchia mint nagyhatalom. A dualista Monarchia nagyhatalmi státusától függetlenül a birodalom magyar felén a nemzetiségi kérdés megoldása nem csak erkölcsi kötelesség volt a két évtizeddel korábban fellángolt fegyveres

által, vagy bármely nemzetiség által a közös alkotmánynak felforgatására, vagy nemzetiségünknek megtámadására fel lehessen használni. [...] Itt kezdődik - nézetem szerint - a nemzetiségi kérdés; [...] de megvallom, arról nem tudtam meggyőződni, hogy a nemzetiségi kérdést törvényesen meg lehessen oldani, sőt inkább arról győződtem meg, hogy valamint a 48-ki törvényeknek elvei fegyverül használtattak fel ellenünk, ezen törvény új fegyvereket ad az ellenséges indulatú polgárok kezeibe ellenünk, és ezt tenni nem akarom. De másrészt észrevételem van a törvénynek czime ellen. Nemzetiségek egyenjogúságáról szól, mely azzal kezdődik, hogy midőn a magyar nemzetiséget, mint politikait, kormányzásit, törvénykezésit körülírja, tulajdonképen a magyar souverainitást constatálja és proclamálja: általában olyant mond, mi magától értetődik: pedig az egész törvényjavaslat csak a nyelv használatának szabályozását foglalja magában. [...] Én abban a véleményben vagyok, hogy a nemzetiségi kérdésnek megoldható része speciális törvények által külön-külön megoldandó a községi, a megyerendezési, a perrendtartási, népnevelési törvényes rendeletek által, valamint ez már meg is történt a perrendtartásnál, a népnevelésnél azon felhatalmazás által, melynél fogva a minisztérium fel van hatalmazva a nyelv használatára nézve intézkedni. Ezen az utón váltja be az ország azon Ígéretet, melyeket a méltányos és igazságos sérelmek orvoslása érdemében adhatott. A nemzetiségi kérdésnek meg nem oldható részét pedig egészen más factorok fogják megoldani, mint a jelen törvényjavaslat. [...] mert a törvény címét elienmondásban látom lenni a törvényben foglalt rendeletekkel; mert úgy vagyok meggyőződve, hogy a nemzetiségi kérdést törvényesen meg nem lehet oldani: a törvényjavaslatot el nem fogadhatom, és így kénytelen vagyok ellene szavazni.” – In: A CXXIX. országos ülés. In: *FN-1865-I*. 587–588.

²⁰⁹ 449. iromány – 1868. XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. In: *KI-1865-VII*. 184–189.; 329. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-dik évi december hó 7-én tartott CCCXXXVL ülése jegyzőkönyvéből. In: *FI-1865-II*. 483.

konfliktusok tanulságából fakadóan, hanem az a korszellem nemzetállami alapállása okán integritási kérdésként is jelentkezett.²¹⁰ A Nemzetiségi törvény megalkotását tehát egyszerre indokolta az unitárius magyar állam megteremtésének igénye, a magyar hatalmi érdekek birodalmon belüli érvényesítése és a nemzetiségi konfliktusok megoldása, valamint egy közjogi nemzeti egység megteremtése.²¹¹ A Kiegyezés a belső aspektusban egyenesen a XVIII-XIX. század fordulóján megkezdett modern államfejlődés egészének következő lépcsőfoka volt a reformkor tényleges lezárásaként,²¹² így a liberális alkotmányos monarchia valós megteremtésével járó folyamatot ebből a nézőpontból a nemzetiségek is alapvetően támogatták,²¹³ ugyanakkor saját kiegyezéseiket szorgalmazták ugyanezen nemzeti eszme fejlődésnek örökségből fakadóan. Külső okként ugyanakkor különösen a szomszédos államok Magyarországgal, illetve itt élő nemzetiségekkel való kapcsolata jelentkezett. A szomszédos államok mint a magyarországi nemzetiségek anyaállamainak államcéljai azonban e belső kiegyezések ellen hatottak, távlati államcéljaik pedig potenciális veszélyt jelentettek az állam területi integritására.²¹⁴

A kihívások kezelését a magyar törvényhozás az alkotmányos és unitárius állam megteremtésének alapfeltételeként kezelte oly módon, hogy a közigazgatás újra szabályozásával a rendiség utolsó maradványait is eltörölte, az állampolgári jogegyenlőség rögzítésével és a 'hungarus' eszme újra alkotásával a politikai magyar nemzet máig ható alkotmányos intézményének kodifikációját végezte el. A törvény elfogadása a megbékélés őszinte szándéka ellenére nem vezetett a nemzetiségekkel való kiegyezésre, hanem az ellentétes alapok áthidalhatatlan és feloldhatatlan rögzítésével zárult, meghíúsítva a társadalmi konszolidációt, amelynek egyik oka a nemzetfogalmakhoz társított eltérő jelentéstartalmakon túl a nacionalizmus felerősödő dinamizmusa volt. A nemzetiségi képviselők nem fogadták el, hogy a magyar politikai nemzetfogalom lényegét pontosan a nyelvi értelemben értett nemzetfogalom elvetése képezi, elvégre a Magyar Királyság a nyelvi feltételek hiánya okán nem jelenthet nyelvi

²¹⁰ GYURGYÁK 2007, 69–70.

²¹¹ SCHLETT 1987, 218.

²¹² SCHLETT 1987, 230.

²¹³ IFJ. BERTÉNYI I. (2018): Megosztó kompromisszum. Az 1867–es kiegyezés sikerei és kudarcai 150. év távlatából. In: HERMANN R. – LIGETI D. (szerk.): *Megosztó kompromisszum– Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, 16–26.

²¹⁴ ALBRECHT 1931, 152–153.

alapon definiált nemzetállamot. A deáki-eötvösi koncepció szerinti politikai nemzet fogalma szerint a magyar politikai nemzet egy, és mint egy, nem lehet több politikai nemzet társulása. A magyar jogalkotás ennek megfelelően a magyar rendi nemesi nemzet jogainak kiterjesztése alapján az egyéni jogokra és a természetükből fakadóan kollektív módon gyakorolható jogokra helyezte a hangsúlyt és az állampolgári jogegyenlőség talaján állva a nyelvi és kulturális sokszínűséget vallotta és támogatta, koncepcionálisan nem fogadott el kollektív többletjogokat, területi alapon szerveződő etnikai autonómiákat,²¹⁵ ugyanakkor az önkormányzatokat és a decentralizációt alapvetően elismerte.²¹⁶ Következésképpen a magyar állam a politikai nemzet fogalmával szervezett államként, és nem nyelvi vagy kulturális alapon konstituált nemzetállamként létezett a dualizmus korában.

Nem vitásan súlyos fogyatékosága volt a Nemzetiségi törvénynek, hogy az ajánló *lex imperfecta*, hiányzott belőle a jogszabály megsértéséhez fűzött jogkövetkezmény normaszervezeti eleme, amelyből fakadóan a jogszabály nem kellő végrehajtása, illetve végrehajtásának elmulasztása nem volt szankcionált. E tényre, különösen a végrehajtás elmulasztására már a korban is több ízben is felhívták a figyelmet és a jogszabály hatékonyabb érvényesülését követelték²¹⁷ rávilágítva egyebek mellett arra az aspektusra, mely szerint a Nemzetiségi törvény valós érvényesülése a nemzetiségi mozgalmak elszakadási törekvéseit tompítaná, illetve szüntetné meg,²¹⁸ ezáltal a társadalmi konszolidáció eszközeként érvényesülhet.

A Nemzetiségi törvénnyel egyet nem értő képviselők tiltakozásokat és azok indokait a jogszabály elfogadását követően az Országgyűlésen kívül fejtették ki és már annak kihirdetését követően 1869. januárjában elsőként a szerbek, majd a bánági és magyarországi románok, márciusában pedig az erdélyi románok megalakították nemzeti pártjaikat. A nemzetiségi kérdés a tehát nem került nyugvópontra, hatalmi kérdéssé vált²¹⁹ és döntően meghatározta Magyarország belpolitikáját és külkapcsolatait a jövőben. A Nemzetiségi törvény, a többségi és kisebbségi tár-

²¹⁵ GYURGYÁK 2007, 69–70.

²¹⁶ VARGA Á. – SZABÓ I. (2020): A helyi önkormányzás. In: CSINK L. – SCHANDA B. – VARGA Zs. A. (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, 992–999.

²¹⁷ FERDINANDY 1906, 142.; GYURGYÁK 2007, 23–24., 82.

²¹⁸ GYURGYÁK 2007, 113–116.

²¹⁹ GYURGYÁK 2007, 76–77.

sadalom ambivalens viszonyára mutat rá az a tény, hogy bár a nemzetségek a Nemzetiségi törvényt nem fogadták el, azt oktrojáltnak²²⁰ és nemzetiségük elsorvasztásának eszközének tekintették, mégis annak keretein belül – alapvetően egyházi önkormányzataik, valamint gazdasági, oktatási és kulturális intézményeik útján – megőrizték és fejlesztették identitásukat.²²¹ Paradox módon tehát a kisebbségek nem fogadták el a Nemzetiségi törvényt, mégis annak keretei biztosították identitásuk megőrzését és fejlesztését,²²² sőt a magyarságtól való elidegenítésüket.²²³

A nemzetiségi jogi jogalkotás nemzetiségi oldalon való elutasíttottságát észlelve 1870-ben az ellenzék részéről többek között Irányi Dániel, Simonyi Ernő, Alexandru Mocsonyi, Iosif Hodosiu és Svetozar Miletics képviselők gyakorlatilag a korábban elutasított kisebbségi javaslatra épülő új törvényjavaslatot terjesztettek elő, amelynek tárgyalására a fenti okokból nem került sor.²²⁴ Ezt követően hasonló tartalmú törvényjavaslat beterjesztésére nem került sor, azonban a következő évtizedekben a nemzeti eszme dinamikus nacionalizmussá vált és a technikai fejlődés nyomán fokozott sajtótevékenység tárgyává válva²²⁵ szélesebb kört ért el mint a megszületése idején. A dinamikus nacionalizmus politikai síkon több törvényhozáson kívüli tárgyalást is indukált a központi kormányzat és a nemzetiségi képviselők között, mivel az Országgyűlés a tartózkodott a nemzetiségi kérdés újratárgyalásától. A szerb, román és szlovák nemzetiségek képviselői így 1895. augusztus 10-én közös kongresszusukon hozott határozataikban közös fellépésben állapodtak igényeik érvényesítése érdekében²²⁶ és tárgyalások alapjaként a politikai magyar nemzet fogalmának kritikája fenntartásával a területi autonómiát rögzítették.

A fentiek alapján – noha tagadhatatlan történelmi tény, hogy a du-

²²⁰ CIATO, A. (1929): *Problema minoritară la noi: cu o prefață lămuritoare a diferențului dintre români și maghiari: conferință rostită la Timișoara, Lugoj și Cluj*, Cluj, 14.

²²¹ GYURGYÁK 2007., 76–77.; MANZINGER 2019, 24.

²²² BETHLENDI A. – SZEREDAI N. (2020): Az erdélyi románok kisebbségi jogállása 1918. előtt. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2. 45.

²²³ MOLDOVÁN G. (2011): *Magyarok, románok. A nemzetiségi ügy kritikája*. Máriabesnyő, 12–21., 27–29.

²²⁴ JANCÓS 2004, 88–91.; MIKÓ 1944, 250–251.

²²⁵ GYURGYÁK 2007, 23.

²²⁶ PÖLÖSKEI F. (2019): A dualizmus válságperiódusa (1890-1918). In: GERGELY A. (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, 515.

alizmus első évtizedeit követően a Nemzetiségi törvény végrehajtása súlyosan sérült²²⁷ – a politikai magyar nemzet koncepciója alkotmányos értelemben az állampolgári jogegyenlőség kiteljesedésének és a magyar jogállam megteremtésének eszköze volt. Ennek megfelelően nem érthetünk egyet azzal az állásponttal, amely szerint a politikai nemzetfogalom alapján kiépült politikai közösség már megalkotása pillanatában kudarcra volt ítélve.²²⁸ A Nemzetiségi törvény alapján a konszolidációra a folyamatos jogkiterjesztés elvének érvényesítésével a korszak kezdetén valós lehetőség nyílt,²²⁹ azonban annak elutasítása mind a magyar politikai elit, mind a nagyhatalmak, mind a nemzetiségek, mind a szomszédos államok oldalán a nacionalista irány megerősödését eredményezték.²³⁰ Ennek megfelelően a tárgyalási alapok tekintetében a megbékélés és kölcsönös bizalom, valamint a magyar állam területi integritásának elve eltűnt. A Nemzetiségi törvény hatékonyabb végrehajtásának, illetve annak kereteinek szélesítését az így megváltozott elvi alapok és tárgyalási pozíciókat zsákutcába kényszerítették, a testvériség és bizalom alapja ádáz ellenségek tárgyalási alapjává változott.²³¹

²²⁷ FERDINANDY i.m. 142.; GYURGYÁK (2007) i.m. 23–24., 82., 118.; MAKKAI i.m. (1989) i.m. 251.; MIKÓ (1981b) i.m. 67.; MOLDOVÁN i.m. 13–15.; SZÁSZ (1993b) 527.

²²⁸ GYURGYÁK 2007, 76–77.

²²⁹ GYURGYÁK 2007, 23.

²³⁰ GYURGYÁK 2007, 23., 84–88.

²³¹ Gróf Tisza István miniszterelnök az 1910/1918. évi Országgyűlés Képviselőházának 513. ülésén e körülményel kapcsolatban emelte ki, hogy „És azt hiszem, hogyha a békejobbot elfogadják; azt hiszem, ha módot nyújtottak volna a kormánynak, hogy a [...] mindazt megtegye, amit megtehetne, ha abba marad a nemzetiségi agitáció, de amit meg nem tehet, addig míg ezen agitációval áll szemben. [...] Másrésről azonban belátom azt is, hogy még egy más kérdés is tette rajok nézve a dolgot lélektanilag nagyon nehéz és ez a nemzetiségi törvény végrehajtására vonatkozik. [...] Lehetetlen végrehajtani azért, mert az 1868-iki törvények az alkotmányos szabadságának szabad gyakorlatát visszanyert magyar nemzet emelkedett hangulatának idealisztikus megnyilatkozásai voltak. Az 1868-iki törvényeket meghozta a magyar nemzet abban a hitben, hogy a testvériségnek ez a majdnem önfelelt megnyilatkozása hasonló szhangra fog találni; hogy ez ország nem magyar ajkú polgárai hálás örömmel fogják e törvényes alapot megragadni; hogy el lesz tetemve minden félreértés; el lesz tetemve minden gyűlölség; el lesz tetemve a magyar állam territoriális egysége és a magyar nemzet politikai egysége ellen irányuló minden támadás. Az eredmény keserű csalódás volt. Ezt a törvényt becsmérelték, zsarnoki törvénynek szidták; azzal szemben a legmesszebbmenő izgatás és agitáció terére léptek az ország nem magyarajku polgárai közül számosan. Megindult az agitáció benn az országban, megindult a nemzet befeketitése mindenütt; megindult olyan osztrák körökben, ahonnan bizonyos támogatásokat vártak s a széles, nagy euró-

A Nemzetiségi törvény így a valóságban ekkor már nem érvényesült²³² és sajátos alkotmányjogi és társadalmi csapdává lényegült át annak súlyos következményeivel²³³ olyan társadalmi dilemmaként, amelyben mindkét oldal a maga érdekeinek optimális érvényesítésére törekedett, de az őszinte egyeztetés hiánya eredményeként a kihívás kezelése véglete- sen kicsúszott a felek ellenőrzése alól. A nemzetiségi tárgyalások tekintetében a Nemzetiségi törvény elvi alapjáról való bármilyen irányú el- mozdulás tehát azért volt lehetetlen, mert amennyiben arról a társadalmi többség igényeinek irányába történt volna elmozdulás a felfokozott ma- gyar nacionalizmus jegyében a tényleges magyar etnikai nemzetállam irányába,²³⁴ úgy a nemzetiségi törekvések fokozottabb radikalizálódása következett volna be, míg ellenkező esetben a magyar állam unitárius alapállása és területi integritása került volna lehetetlen és fenntarthatatlan helyzetbe.²³⁵ A központi kormányzat tárgyalásainak vezérmotívuma en- nek megfelelően a magyar államiság fennálló keretek közötti megtartása volt, így a kollektív jogok irányába való nyitást nem fogadhatta el, követ- kezőképpen az ellentétek változatlanul feloldhatatlanok voltak. Az el- lentétek feloldhatatlanságának a nemzetközi aspektusait az I. világhábo- rút közvetlenül megelőző időszakban a Magyarország ellen irányuló kül- földi sajtótevékenység, az antanthatalmak politikai manőverei – különö- sen az Oroszország által támogatott pánszlávizmus és a szerb Obrenović- ház bukását követő délszláv mozgalmak megerősödése – illetve a trón- örökös trializmust, illetve föderalizmust nyíltan támogató – bár annak megvalósítását korántsem szorgalmazó – elképzelései, végezetül Romá- nia Balkán-háborúban való megerősödése által indukált irredentista mozgalmak pozíciója képezték.

A tanulmány céljában foglalt múlttal való szembenézés jelenre ható eredményein túl így hordozza magában a történelmi magyar állam kudarcából fakadó tanulságok levonását is.

pai közvéleményben megindult a harc, a küzdelem. Hát lehetett volna-e azokat a ren- delkezéseket életbeléptetnie öngyilkosság nélkül a magyar nemzetnek, amelyeket sze- rető testvérekre akart alkalmazni és nem ádáz ellenségekre? [...] Mert hiszen [...] elő- feltétele volna az, hogy ne ellenséggel álljunk szemben, de megbízható jóbaráttal, kiről tudjuk, hogy nincsenek olyan politikai hátsógondolatai, melyek a magyar állam nemzeti egysége ellen irányulnak.”– In: *KN-1910-XX*. 255–256.

²³² GYURGYÁK 2007, 23–24., 82–84., 118.

²³³ HANKISS E. (2017): *Társadalmi csapdák*. Budapest, 17., 166.

²³⁴ PAKSA 2012, 13–17.

²³⁵ GYURGYÁK 2007, 118–121., 130.

A történelmi tapasztalat és eredmény arra mutat, hogy amennyiben valamely modell alkalmazása mellett dönt egy állam, annak tartalmi oldalán legalább a tényleges együttműködésnek meg kell valósulnia a többségi, illetve kisebbségi közösségek között, ellenkező esetben a társadalmi folyamatok az állam stabilitását veszélyeztető reakciókra vezetnek és végletesen ellehetetlenítik a kívánt integrációt. A Nemzetiségi törvénnyel az együttműködő modellt valló történelmi magyar állam politikai kudarca ebben a kérdésben pontosan azt bizonyítja, hogy az együttműködő modell jogintézményeinek valós végrehajtásának elmulasztása, és a kisebbségek legitim igényeinek negligálása bár hosszabb távon képes asszimilációs eredményeket felmutatni, de a nemzetiségi kihívást egy jelentős arányú nemzeti kisebbségekkel rendelkező államban már nem oldhatja meg. Következésképpen pontosan a szerb, illetve a román nemzeti-ségű képviselők magyar Országgyűlésben előadott és következetesen képviselt, és ezzel a jelenben is legitimált, lényegében a befogadó modell kulturális autonómia, illetve területi autonómia elemeit tartalmazó álláspontjaiból napjainkban kialakított kisebbségi programok szerbiai és romániai bevezetése, alkalmazása, illetve további fejlesztése indokolt. A nemzetiségek által nemzedékeken keresztül következetesen kinyilvánított autonómia igényt a mai korban a formális jogegyenlőséget tartalmazó unitárius alkotmányokkal visszaszorítani nem legitim,²³⁶ amely megállapítás mellett emelhető ki, hogy a kisebbségi jogok individualista felfogását politikailag pontosan a szerb és a román képviselők álláspontjával igazoltan már a XIX. század közepén egyértelműen ők maguk is meghaladottnak tekintették.

Felhasznált irodalom:

- ALBRECHT F. (1931): A kiegyezési korszak nemzetiségi politikájának értéktétele. In: ASZTALOS M. (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest
- BAUBÖCK R. (2002): Területi vagy kulturális autonómiát kapjanak a nemzeti kisebbségek. *Pro Minoritate*, 2002/nyár.
- BERÉNYI M. (2002). *Viața și activitatea lui Emanuil Gojdu 1802–1870*. Gyula
- BETHLENDI A. – SZEREDAI N. (2020): Az erdélyi románok kisebbségi jogállása 1918. előtt. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2.
- BÚSBACH P. (1906): *Egy viharos emberöltő II. Kötet*. Budapest
- IFJ. BERTÉNYI I. (2018): Megosztó kompromisszum. Az 1867–es kiegyezés sikerei és kudarcai 150. év távlatából. In: HERMANN R. – LIGETI D.

²³⁶ BAUBÖCK R. 2002, 140.

- (szerk.): *Megosztó kompromisszum– Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest.
- CAENEGEM VAN, R. C. (2008): *Bevezetés a nyugati alkotmányjogba*. Budapest
- CARTLEDGE B. (2016): *Megmaradni. A magyar történelem egy angol szemével*. Budapest.
- CSEKEY I. (1938): A magyar nemzetfogalom (Folytatás). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/15.
- CIATO, A. (1929): *Problema minoritară la noi: cu o prefață lămuritoare a diferențelor dintre români și maghiari: conferință rostită la Timișoara, Lugoj și Cluj*, Cluj.
- CSIZMADIA A. (1998): Az állampolgári jogegyenlőség, a földesúr-jobbágy viszony felszámolása és a szabadságjogok a forradalom és a szabadságharc alatt. In: CSIZMADIA A. (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest.
- CSIZMADIA A. (1998): Az önkényuralom időszakának állama. In: CSIZMADIA A. (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest.
- DISSESCU, G. C. (1915): *Dreptul constituțional*. București.
- EGYED Á. (2016): Forradalom Székelyföldön. In.: EGYED Á. – HERMANN G. M. – OBORNI T. (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely.
- EÖTVÖS J. (1903): *A nemzetiségi kérdés*. Budapest.
- EÖTVÖS J. (1902): *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Első Kötet*. Budapest.
- ERDŐDY G. (2018): A horvát kérdés a magyar polgári nemzet megteremtésének kontextusában. *Jogtörténeti Szemle*. 2018/1-2.
- FERDINANDY G. (1906): *A magyar alkotmány történelmi fejlődése*. Budapest.
- FÉNYES E. (1861): *A Magyar Birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint*. Pest.
- FUKUYAMA F. (2014): *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest.
- GERENCSÉR B. Sz. – VARGA Zs. A. – WETZEL T. (2020): Nép és nemzet, nyelv, állampolgárság. In: CSINK L. – SCHANDA B. – VARGA Zs. A. (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest.
- GERGELY A. (2019): A forradalom és az önvédelmi háború (1848-1849). In: GERGELY A (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest.
- GONDA I. (1998): Kísérletezés és kiegyezés. In: GONDA I. – NIEDERHAUSER E.: *A Habsburgok*. Budapest.
- GYÖRI SZABÓ R. (2011): *A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig*. Budapest.
- GYURGYÁK J. (2007): *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest.
- HANKISS E. (2017): *Társadalmi csapdák*. Budapest.

- HEKA L. (2010): A délszláv népek nemzetiségi mozgalmai a 19. században. In: HOMOKI-NAGY M. (szerk.): *Emlékkönyv dr. Ruszoly József 70. születésnapjára*. Szeged.
- HERMANN R. (2018). Kossuth konföderációs koncepciója. A magyar emigráció elképzelései az együttélés újraszabályozására 1848–1867., *Rubicon*, 2018/2. 7.
- HORVÁTH A. – MÁTHÉ G. – MEZEY B. (2003): A közigazgatás fejlődésének tendenciái. In: MEZEY B. (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest.
- HÓMAN B. (2002): Történelmi átértékelés. In: BUZA J. (szerk.): *Hóman Bálint – A történelem útja*. Budapest.
- IONESCU C. (2019): *Tratat de drept constituțional contemporan*. București.
- JAKABFFY Elemér (1922): A román példa. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/2.
- JANCSÓ B. (2004): *A román irredentista mozgalmak története*. Máriabesnyő–Gödöllő.
- JUNGER J. (1933): Deák Ferenc és a nemzeti kisebbségek. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/5.
- KOSÁRY D. (2002): *Kossuth Lajos a reformkorban*. Budapest.
- KOSSUTH F. (1900): *Kossuth Lajos iratai. Nyolczadik kötet*. Budapest.
- KOVÁCS P. (2003): *Nemzetközi közjog*. Budapest.
- LACKÓ M. (1977): *Széchenyi és Kossuth vitája*. Budapest.
- LUKACS J. (2006): *A XX. század és az újkor vége*. Budapest.
- MANZINGER K. (2019): *A területi fókuszú kisebbségvédelem szükségessége és főbb ismérvei Európában*. Budapest.
- MIKÓ I. (1944): *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Kolozsvár.
- MIKÓ I. (1981): Nemzet és nemzetiség. In: MIKÓ I.: *Változatok egy témára*. Bukarest.
- MIKÓ I. (1981): Nyelvhasználat és jogtörténet Erdélyben. In: MIKÓ I.: *Változatok egy témára*. Bukarest, 53–58.
- MEZEY B. (2003): Feudális állammodellek Magyarországon. In: MEZEY B. (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, 74–77.
- MOCSÁRY L. (1858): *Nemzetiség*. Pest.
- MOLDOVÁN G. (2011): *Magyarok, románok. A nemzetiségi ügy kritikája*. Máriabesnyő.
- MUREȘAN, C. (1964): Erdély 1867–1900. között. In: *Erdély története II.*, Bukarest.
- NAGY E. (1907): *Magyarország közjoga (Államjog)*. Budapest.
- NAGY J. (1926): Magyar-román békekötés. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/12.
- NIEDERHAUSER E. (1986): A nemzetek ébredése a Duna– tájon. In: HANÁK P. (szerk.): *Egy ezredév*. Budapest.
- PAKSA R. (2012): *A magyar szélsőjobboldal története*. Budapest.
- PÖLÖSKEI F. (2019): A dualizmus válságperiódusa (1890–1918). In: GERGELY

- A. (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest.
- RÉVÉSZ T. M. (2003): Felemás polgárosodás – A neoabszolutizmus évei. In: MEZEY B. (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest.
- RUSU, G. (2020): De la idee de națiune la formarea statelor naționale (până la Primul Război Mondial). In: PUȘCAȘ, V – SAVA, N. Ionel (eds.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca
- RUSZOLY J. (2007): Az 1849. július 28-i nemzetiségi törvény és a közép-európai alkotmányfejlődés. In: *Jogtörténeti Szemle* 2007/1.
- SCHLETT I. (2009): *A politikai gondolkodás története Magyarországon 1*. Budapest.
- SCHLETT I. (2010): *A politikai gondolkodás története Magyarországon 2*. Budapest.
- SCHLETT I. (2002): *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája. 1868*. Budapest.
- SCHLETT I. (1987): *Eötvös József*. Budapest.
- SCHWARCZWÖLDER Á. (2018). Abszolutizmus vagy alkotmányosság. Rögös út a Kiegyezésig. *Rubicon*, 2018/2.
- SÓLYOM L. (2019): *Az Alkotmány emberi jogi generálklauzulájához vezető út*. In: SÓLYOM L.: *Documenta– Alkotmányjog*. Budapest.
- Supplex Libellus Valachorum. In: KÖLLŐ K. (1971.): *Supplex Libellus Valachorum*. Bukarest.
- SZABADFALVI J. (2002): A nemzet. In: BÓDIG M. – GYÖRFI T. (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc.
- SZABÓ B. (1848): *A' magyar korona országainak státuszjogi és monarchiai állása a' Pragmatica Sanctio szerint*. Pozsony.
- SZABÓ I. (2015): Történeti alkotmány a polgári a korban. In: CSEHI Z. – SZABÓ I. – SCHANDA B. – VARGA Zs. A. (szerk.): *A Hármaskönyv 500. évfordulóján. A boldogságos Szent Erzsébet özvegy ünnepén*, Budapest.
- SZÁSZ Z. (1998): A nemzetiségek és a magyar forradalom. *Történelmi Szemle* 1998/3–4.
- SZEMERE B. (1941): *Szemere Bertalan miniszterelnök emlékiratai az 1848/49-i magyar kormányzat nemzetiségi politikájáról*. Budapest.
- TIMON Á. (1903): *Magyar Alkotmány-és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest.
- TOLDY F. (1861): *A Magyar Birodalom Alaptörvényei*. Pest.
- TRÓCSÁNYI L. (2010): Kisebbségi politikák, kisebbségi jogok. In: HOMOKI-NAGY M. (szerk.): *Emlékkönyv dr. Ruszoly József 70. születésnapjára*. Szeged.
- VARGA Á. – SZABÓ I. (2020): A helyi önkormányzás. In: CSINK L. – SCHANDA B. – VARGA Zs. A. (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest.

- WESSELÉNYI M. (1843): *Szózat a magyar és a szláv nemzetiség ügyében*. Lipcse.
- XENOPOL, A.D. (1999): Români și unguri. In: SCHIFIRNEȚ, Constantin (ed.): *A.D. Xenopol Români și unguri*, București.